

RADIOSCOLA

Annada XXVI, 4, 1980

SOGN GLIECI A CUERA, VEGLIA CLAUSTRA PREMONSTRATENSA, OZ SEMINARI DA SPIRITUALS.

Muntgs e mungias spel Rein I

Generalitads – Desertina

Emissiun da *Vic Hendry* en collaboraziun cun *Alfons Maissen*

Emissiun: gievgia, ils 4 de settember 1980

Repetiziun: gliendisdis, ils 8 de settember 1980

Muntgs e mungias spel Rein II

Iliande – Curia raetorum – Bregaunza – Constanza

Emissiun da *Vic Hendry* en collaboraziun cun *Alfons Maissen*

Emissiun: gievgia, ils 18 de settember 1980

Repetiziun: gliendisdis, ils 22 de settember 1980

Muntgs e mungias spel Rein III

La canzun dil Bodan – Numnasontga – Reaugia

Emissiun da *Vic Hendry* en collaboraziun de *Alfons Maissen*

Emissiun: gievgia, ils 2 d'october 1980

Repetiziun: gliendisdis, ils 6 d'october 1980

Sin via perliung il Rein

Las treis emissiuns sura indicadas ein vegnidas screttas da *Vic Hendry*. Collaborau ha il redactor RS, plinavon dunna Zaria Hendry, sin viadi de recepciun ed el Post da programs igl operatur Tumasch Collenberg e Cristian Joos.

Il tema: «*Muntgs e mungias spel Rein*», ei vasts. *Vic Hendry* capescha de levar la historia claustrala els pli divers risguards, tras temps e spazis. Siu stil e sia composiziun corrispundan agl ault e sublim cuntegn. Musica adequata dil temps vargau, las differentas staziuns pridas en egl, las diversas vuschs varieschan la producciun.

Per levgiar la preparaziun en scola ei in cudi-schet RS tut aparti vegnius preparaus. Il cuntegn bein ponderau percuora origins, veta ed ideals claustrals. Claustra per claustra vegn tractada en cuortas targidas, da Mustér tochen Basilea. La survesta cartografica alla pagina 4 indichescha edificis e via da percuorsa.

L'aveina fluviala dil Rein schi gloriosa ha sias renomadas rivas, islas ed inslas. Quei flum ha cudizzau bia pievels de setschentar, de cultivar in lartg intschess accumpignont, ton che claustras sco Cazas, Sogn Gagl, influenzas de ravugls claustrals alemanns, merovings e francons stattan en stretgas relaziuns culla veta religiosa spel Rein. Igl autur punctuescha, accentuescha en sia lavur adina puspei il spért claustral, ils svilups neuasi dals emprems temps, umens extraordinaris, mo era midadas da culminaziuns enviers decadenzas e novas restauraziuns.

Il Rein seslargia leugiu viers damaun e mesanotg en l'immensa butschida dil Lag Bodan, ina cuntrada e treis tiaras, che ha giu dapi l'en-

tschatta de noss'era in'impurtonza culturala e religiosa maisudida. Era quei spazi vegn muentaus da Hendry.

Mustér, Glion, Cuera, Mehrerau, Constanza, Schaffusa e Rheinau ein las staziuns che han giu contacts cun intervestas de priuras, priurs, uestg de Cuera, avats ed autras personas de renum.

Il cudischet RS ei embellius entras l'illustraziun da *Hansueli Holzer*, enconuscent pictur de Schaffusa. Quels 14 desegns a pleva ein vegni fatgs sin viadis aposta per il RS.

En ina secunda part, alla pagina 56, suonda ina cuorta descripciun dil viadi perliung il Rein en connex cullas claustras tractadas. Ils 18 d'uost complenescha *Ludovic Hendry* siu *60avel onn* de naschientscha. El decuors de plirs decennis ei nies giubilar seprofilau sco scribent grondamein, e daventau enconuscent d'autur de vaglia sin intschess romontsch e tudestg. Per il RS ha el adina collaborau cun tschaffen, senza seschar rugar e supplicar. En ina tiarza part, alla pagina 60, menzionein nus pia cun plascher enzacons detagls ord sia veta e sur sia ovra. En quei liug collaboreschau era *Guido Frei e Bernard von Arx*. Per illustrar sias pli recentas lavurs litterarias vegnan enzacontas historias cuortas ord «*Batterdegls*» e «*Passidas*», cudischs che vegnan a comparer proximamein, reproducidas e commentadas. L'illustraziun accumpignonta ei per part de tempra recentissima, per part ord la giuventetgna e famiglia digl autur.

Quest **RADIOSCOLA** vegn introducius d'in preambel da *Johannes Vonderach*, uestg de Cuera.

Cuera, ils 18 d'uost 1980

Alfons Maissen

Las claustras spel Rein

Las biaras claustras spel Rein e sillas costas e rivas planivas dil Lag de Constanza ein vegni erigidas igl emprem denter igl otgavel e tredischavel tschentaner. Sin lur tscherca de suloms e tiara devan ils conventuals impurtonza de saver tscharner las confinaziuns dil Rein, encardens che il suprem signur leva dar d'entellir ad els per dimora stabla. –

Igl emprem eremit fuva vegnius dall'Irlandia, il davos ord il Valleis; omisdus ein de tschentar viaden en relaziuns e connex continentals, in fatg che sto vegnir consideraus. Oz vivan spel Rein e sper il Bodan benedictins, cisterciens, dominicanas e franciscanas. Da grondas allontananzas han els priu cun els entruidaments, ordas ed animaziuns davart lur tiaras d'origin. –

Il spért sgulatscha nua ch'el vul. –

Biaras de quellas claustras han buca survivi la malignadad dil temps, las turbulenzas della reformaziun el sedischavel, e las revoluziuns dil schotgavel e schenivavel tschentaner. Las fatschadas baroccas cuagliunan. Las cellas e localitads dils conventuals eran en sesez semplas e senza pretenziuns. Quei demuossan las claustras de Mehrerau, Wagenhausen e de Grimmenstein.

Perliung il Rein vegnan ils edificis, ils complex claustrals dai vinavon cun adatg e quitau alla posteritad.

Vic Hendry, Sedrun/Schaffusa ha suandau cun sias contribuziuns la veta ed igl art edificial dellas claustras, in mund oz jasters per biars. Quei mund porscha denton a beinenqualin de nus impurtonts beins spirtals; sche mo nus fussen prompts ed aviarts per la nova.

Ellas emissiuns de Radioscola ed en pliras autras lavurs semarmeneschan ord la pleva de Hendry considerabels resultats ed enconuschientschas. Per quella fetg respectabla contribuziun less jeu haver engraziu agl autur tut specialmein. Ei fuss falliu de vuler penetrar adina mo las neblas dil futur cun eglia schi pitgiva; era ils conventuals ein segidai en grevs temps de formar in viver, ina veta de cuminonza pli emperneivla e humana.

Tgei prestein nus oz per in meglier avegnir? –

Cuera, il fevrer 1980

JOHANNES VONDERACH, UESTG DE CUERA.

+ Johannes Vonderach,
Uestg da Cuera.

◊ DIE KLÖSTER AM RHEIN ◊

SURVESTA DELLAS CLAUSTRAS MENZIONADAS ELLAS TREIS EMISSIONS ED EL RADIOSCOLA.

Muntgs e mungias spel Rein

da Ludovic Hendry, Schaffusa

IL FLUM

Il Rein ei nies flum.

El ei nossa sort.

Di, tgi ha buca udiu la canzun dil Rein! Biars han cantau in laud ad el, a nies Rein che nescha sil lag da Tuma e sa risdar empau dil tut. Entochen els plauns dalla capitala tschallatan e ramuran sias auas onz pli fetg. Tuttavia ella stretga da Valendau, cura ch'el spema e sbaba atras la mischiera dalla bova giu dil crap da Flem.

Schebein el fetschi curtesia cul schumellin giu dil Péz Valrein, il mument ch'els s'entaupan a La Punt? Strusch ch'els han pigliau in a l'auter entuorn culiez, va la cuorsa vinavon e senza far pli ditg da bi. Els ein da pauca tschontscha, ils dus Reins che vegnan dils cuolms ed enconuschan plitost la penira che auter. En ina ladezia da curontatschun meters van els a pèr viers la fermada sper il vischinadi da Domat. Il letg suen ter la costa dil Calanda ei onz pli stretgs; las auas seroclan e sevilan da tschuncanar la tiara mantunada.

Pil solit eis el denton ni grops ni maltschechs, il Rein. Da malaura magari sa el esser aggressiv. Per temprar la furia, han ils vischins baghegiu uors dad omisduas varts. Aschia che las auas maunglan star eifer ils tiarms. Il lag da Constanza calma il catsch giu dils cuolms; ella part giudem dil lag daventan las auas lassias e tgeuas.

Ils plauns dil cuors inferiur dattan in'otra tempra. La cascada ed ils flums numerus che vegnan dallas varts rabetschan empau veta vaden en sia cuorsa ruasseivla. Las navs dils pontoniers ed ils navigaders ueglian las undas e fan in tec cuorturala.

Dils implonts electrici han las auas tschaffen gnanc stel. Probablamein magliassen ellas giu il tgau als construiders. Mo las auas han buca la faviala. Ellas supportan quellas biernas disgustusas, ual sco ils avdents alla riva. Avon onns furava ins las biernas, ed il malsaun fuva ametsch. Quellas ellas auas dil Rein san ins buca furar.

Cumpatg ch'ellas ein in mal necessari.

A Basilea ei il Rein daventaus in cumpogn da duatschien meters ladezia che ruclenta atras siu letg cut biabein melli meters cubics per secunda. Sin siu viadi da *treitschientschuncontotg* kilometers eis el vegnius unfis da nos rumians.

LA CUNTRADA DIL REIN

Il Rein anteriur

Di, nua ein ils funs schi bials sco sin las spundas suleglivas dalla Cadi! Omisduas Sassialas fan da car culs vischins dils habitadis. Tondanavon ch'il poet sa buca ludar avunda siu vitg natal. Dalla Foppa conta il cantadur semegliontamein ina biala canzun. Tschels onns semadiravan las iuas ed il terc sco da far nuot ella vanaun tievgia giudapeis al Signina ed al Vorab. Glion ei ina veglia cuort; avon onns fuva Glion il siemi da mintga butteller. Astgar ir cul bab a fiera giu Glion, oho!

Las selvas stgiras e spessas da Lags e da Flem mettan la stagia. Aschia ch'ils avdents distinguon las regiuns sur e sut la selva. Sil funs dalla val fa il Rein vusch; el ha il peterpis da sefultscher atras la greppa marscha che rocla cuntinuadamein crappa en via. Dador la stretga strehan las auas las cumas e sefan bialas.

Il Plaun e Cuera

Matei che las auas dil Rein sefan bialas, sche las mattauns dil Plaun stattan sper la riva e rian. Ellas han bi seluschar, cu ers da tutta specia e tercs ch'in cavagl savess sezuppar lien tschincan ils plauns entochen ora sils urs.

Dil funs dalla val muntan las avdonzas dils citadins siper las spundas migeivlas dil Mittenberg e dil Fürstenwald. Cuera ei la capitala e crescha da di en di. Biars dils habitonts dallas vals tschaghegnan viers Cuera. Schelu sto Cuera ver ina calamita tut aparti.

Il Signeradi

Dador il marcau da Cuera entscheiva il Signeradi che tonscha allura entochen als confins da sogn Gagl. Il sulegl ed il favugn madiran l'iuva. Ellas han bi semadirar, il mument ch'il Calanda tegn il det ad ault e schurmegia dil serenizi recent neu dil mesanotg.

DESERTINA

La Renania

Allas rivas dil Rein sefan las truaschs da legums e puma e garnezi. Mo metter ora, tut las semenzas creschan e fan prova sin in tschespet semegliont. Ed en cass da renitenza tiba il favugn neu da Malbun e metta dultschezia viaden els fretgs. Davos noda sezuppan las muntognas appenzellesas ed ein è buca da donn, sch'ei vegn adaquella che l'aura sut vegn gagliarda . . . Cun sulegl e plievgia e tonta migeivladad han ils colons bi ir si cul filuc.

Il Lag da Constanza

La bun'aura sefa pli e pli. Las regiuns sper il lag ein daveras emperneivlas. La glieud ei disada cun l'aua e daventa cul temps ratuns dall'aua, schi dil giavetsch ch'els massan a frusta, per cass ch'els stuessen cun forza naven dallas rivas. Far bogn ed ir cun barca carschenta considerablamein la qualitat da viver. Il clima ei schi convegnents ch'ins supporta quels meins d'unviern empau tschaghera.

Il Rein in flum da confin

Il flum metta il tiern definitiv denter la Svizra e la Tiaratudestga, in tiern natural. Ils vitgs ed ils marcaus sper las rivas ein amureivels e fan amogna in entir tschuat. Sin las costas da mintga vart dall'aua secattan era biars castials. Ils signurs dils onns vargai vevan in tschéc gust. La dramatica contonscha il flum, il mument che las auas sederschan sur la cascada. In grond tschancun naven auda ins la ramur. Quei ch'ei capeivel, cura che quatertschien meters cubics per secunda roclan sur la greppa giu, la greppa che ha in'altezia da passa vegn meters. Da malauras e da marschauna sedublegia la massada aua ed ei rampluna ch'ei fa tut sgarschur.

La cascada ei il davos sforz pli grond dil Rein. Silsuenter vegn el lassis e soliamain las fermadas sfurzadas leventan aunc tscheu e leu sia gretta. Ils clutgers dallas casas e las guilas dils clutgers resplendan neu dalla surfatscha che daventa deplorablamein onn per onn pli tuorbla.

Sigisbert en Rezia

Sco scholars dalla secunda classa vein nus auters legiu cun tschaffen il cudisch da Sigisbert, era sche pader Maurus ha forse tscheu e leu idealisau la historia empauet.

Igl eremit Sigisbert fuva in Francon che veva probablamein amitgs pussents en Franconia. L'influenza neu digl occident fuva insumma gronda en Rezia. Sigisbert ei vegnius suenter las auas dil Rein d'ensiviars e secasaus ella selva deserta da Mustér, ual ell'embuortgadira dils dus pass Lucmagn ed Alpsu.

In um d'ina tala urdadira ha gleiti giu amitgs. Il niebel Placi ei ius ordavon cul bien exempel. Auters signurs dils vischinadis han strusch saviu far cunmeins; ils schenghetgs vegnan da tuttas varts ed igl eremitadi sefa.

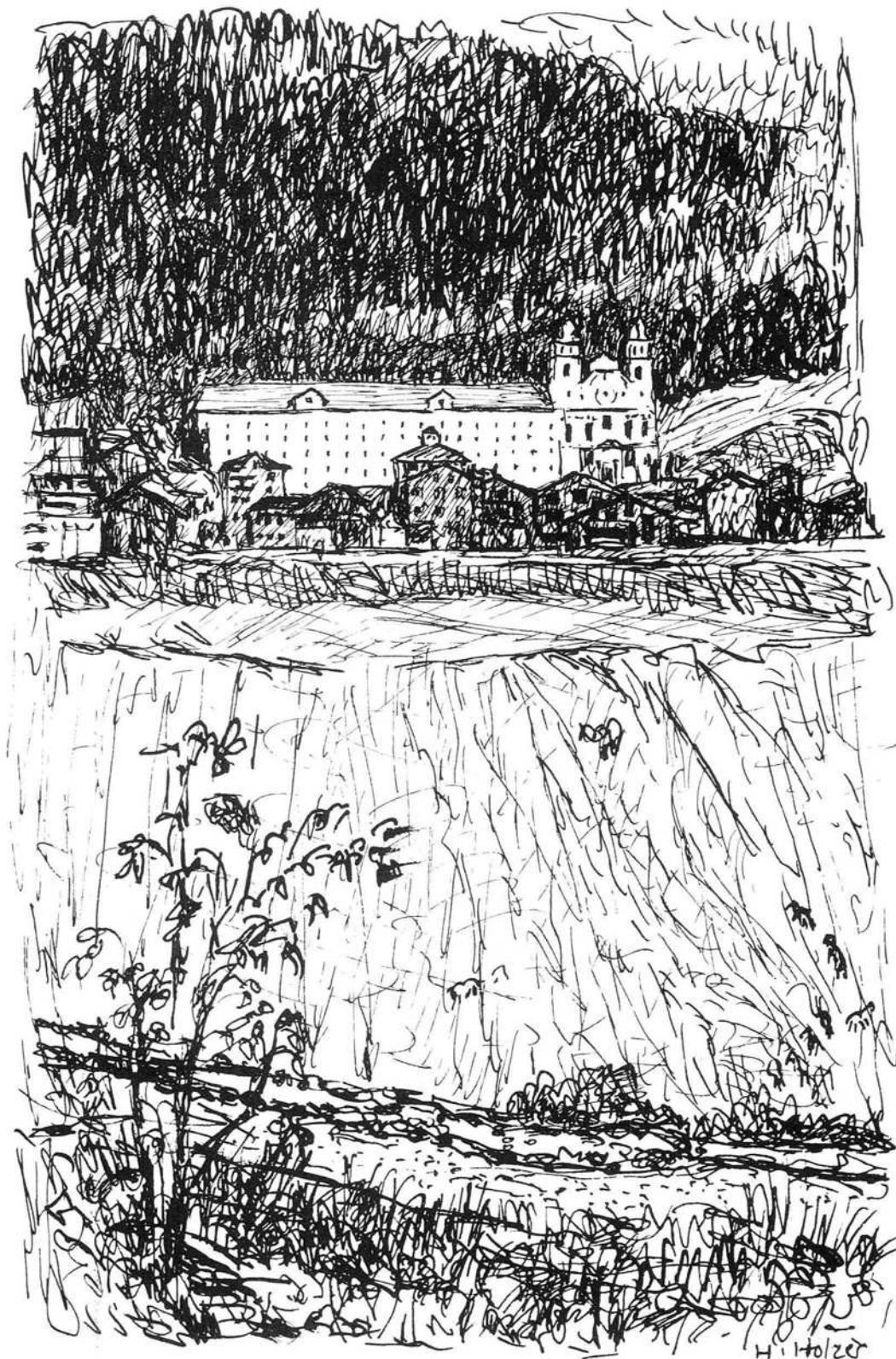
Desertina che secatta giudapeis als pass e sper la via giu Cuera ha atras atras giu ina certa muntada. Las tgatgas dils vischins da sum la val e suren ils regals plain tuttavia buca pli ch'in ton al preses da Cuera. Ins persequitescha il svilup dalla curia anora; preses Victor vegn vilaus ed il niebel Placi sto murir.

Igl assassinat ei da donn pils Victorids ed igl eremit da Desertina tila la bustgetta liunga. La simpatia ei dalla vart da Sigisbert ed ils Victorids ein sin spiader. Els ein mals avunda e fan remadura. Preses Victor e siu fegl, uestg Tello, fan a Mustér grondas donaziuns.

Suenter che Sigisbert ha giu mess il crap da cantun per la casa e la cuminonza da Desertina, arriva avat ed uestg Ursicin si da Faveras; ils stabiliments sefan, oravontut la pintga baselgia da sogn Pieder e quellas da sogn Martin e da Nossadunna. Buca da smarvigliar ch'ils edifecis a Desertina han la semegliadetgna da Faveras e da Reichenau, las capo claustras benedictinas da lezzas uras. Ils convents benedictins seligian pli u meins in cun l'auter ed ins tila a strada las confraternitads. Schebein ils muntgs da Desertina seigien vegni da sutensi? Segiramein ina gronda partida, sco per exempel si da Faveras. E Faveras era retoromontsch. Era Reichenau veva bia paders or digl intschess retoroman. Dils indigens denton ein era ina quantitat respectabla ida en claustra.

Duront igl emprend miez tschentaner dalla existenza dil convent han ins buca meins che 164 paders.

La baselgia gronda da sogn Martin fuva la luschezia dils paders, quella baselgia cun la

LA CLAUSTRA DE SOGN PLACI E SOGN SIGISBERT A MUSTER.

cripta rodonda e treis apsidas plascheivlas. Buca mo las bufatgas fatschadas cun las treis apsidas, era il stuc el chor ed ella nav fuva da gronda bellezza. Dalla stuccatura eis ei vanzau in pèr scalgias, suenter la gronda devastaziun dils Sarcens d'entuorn igl onn 940.

Sco claustra giudapeis al Lucmagn survegn Desertina pli e pli gronda impurtonza. Ed ils paders sezs ein è buca lischents; els van sin viadi tocca ellas cuorts dils retgs ed imperaturs. E tuornan buca culs mauns vits. La dinastia dils Saxons, ils Nuts, ilsezs fan bien culs paders. Empau pli tard arva il Fadri Barbarossa da gust il bratsch. Las rehas donaziuns arvan las portas encunter miezdi e quei ual sur il lag da Varese ora. Cun ina da quellas posiziuns han ils muntgs bi ir si cul filuc.

Igl ei ver; els impundan buca mal las entradas e fan buca surdiever da lur posiziun strategica. La scriptoria da Mustér ei enconuschenta; ils cudischs s'emplunan. Ils paders segidan bein cul pievel; igl ei bi da viver sut la canna crutscha.

Il fem va ad ault, tocca ch'in niev spèrt separtuna dils avdents dallas vals allas rivas dil Rein. Cul serenezi vegn era in'unda remarcabla sur il Cuolm d'Ursera. La Val digl uors fuva atgnamein territori dalla claustra. Entuorn la mesadad dil tredischavel tschentaner han ils vischins da l'au-tra vart dil cuolm giu pintgas marveglias dil convent, las uras malmameivlas ch'il bov digl Uri ha entschiet a dar is. El ha burliu maltscheccamein si dalla stretga dalla Scalina. E la glied allas fontaunas dalla Reuss entscheivan a far quen.

Sco avdents giudapeis al Munt Avellin vevan els pli bia profit dils Urales.

Il spèrt democratic ei sepigliaus culs vischins da Tujetsch ed ei ius atras ils stavel lunsch lunsch anoragiu. Ils umens han buca mo tedlau; els han era udiu. Duas trumplentgas solemnas dian.

1352 la marclada sil Mundaun

1367 il mazzament digl avat Giachen Buchhorn enta Medel.

Avat Gion fa persenn e rimna sia glied ed ils signurs dalla tiara a Glion. Il pievel vul buca pli star culs mauns en sac; el vul vegnir sin la buora. Quei che avat Giun da Glion ha giu entschiet, va Pieder de Pultengia a finir, numnadamein la fundaziun dalla Ligia grischa, *la ligia denter signurs e purs*. Tier la ligia gia existenta vegnan vidlunder:

– Lags	– Stussavgia
– Sevgein	– Mesauc
– Sursaissa	– Schons
– Tenna	

E l'olma dalla Ligia grischa ei igl avat da Mustér. Ils treis avats ord las retschas dils indigens:

1. avant Gion da Glion
2. avat Pieder de Pultengia

3. avat Nicolaus de Marmels
han giu ina buna influenza, en claustra ed ora. Il convent da Mustér fuva vegnius pussents.

IL SEGNERADI DA MUSTER SILS SUMFILS

Extensiun:

715 km² naven dallas fontaunas dalla Reuss sur il Lucmagn entochen alla cascada digl ual da Pieder a Sursaissa.

Il coc dil segneradi:

Sursassiala cun las treis vischnauncas da:

Tujetsch – Medel – Mustér.

Sutsassiala cun las ulteriuras treis vischnauncas:

Sumvitg – Trun – Breil.

ENTGINS AVATS SCO CRAPS DA CANTUN A MUSTÉR

<i>Num</i>	<i>Onn</i>	<i>Merets</i>
1. <i>Ursicin</i>	ca. 765– 800	fundatur dil convent, promotur dalla congregaziun.
2. <i>Thüring da Attinghausen</i>	1327–1353	slarga ils confins viers sera; contact culs confederai; senta il flad democratic.
3. <i>Gion da Glion</i>	1367–1401	semtga la basa per la Ligia grischa; ligia da signurs e purs.
4. <i>Pieder de Pultengia</i>	1402–1438	il bab dalla Ligia grischa.
5. <i>Cristian de Castelberg</i>	1566–1584	fa attents ils paders dalla schientscha e fa vegnir els tier sesez.
6. <i>Benedetg Prevost</i>	1888–1916	regiuvinaziun spirtala e segida cul cumin dalla Cadi che porscha il maun.
7. <i>Beda Hophan</i>	1925–1963	dat peisa alla scola; la maturitad vegn renconuschida sil plaun dalla confederaziun.
8. <i>Victor Schönbächler</i>	1963–	baghegia la scola nova encunter sera ed il hospezi a sontga Maria; meina a buna fin la reforma dil secund concil el Vatican sco era la novaziun dalla regla tenor la congregaziun benedictina.

Viers la fin dil quendischavel tschentaner semuossan enzennas. Tec a tec ceda la disciplina rigurusa dils paders. In spért dubius sefa valer pli e pli. Bunamein cun in plum dat la reformaziun en dad esch. Ed ella fa rucli, era a Mustér, culs muntgs dil convent. Igl avrel digl onn 1536 bandunan igl avat e plirs paders la casa da sogn Sigisbert.

Ils umens dil magistrat dalla Cadi spanegian ils eglis; enqual signuret sabiut ri davos ils mugrins. Schebi ch'ei fuss tuttavia buca stau da rir. Mo plirs patratgan da sesez ed adina puspei danovamein, co ins savessi seprofitar dalla caschun. Van la forza e la pussonza en claustra da Cunclas oragiu, vegnan ils signurs blaus plitost sezs sin la buora. E tals deva ei gia da lezzas uras tut put ella Cadi.

Ins po dir ch'ils proxims *trent'onns*, pia dils anno 1536 entochen 1566, eis ei iu da mal en mender. Il magistrat dalla Cadi ha la detta ella pasta. Ed il mument che la claustra ei sin ir en tgaubrochels, elegian ils mess dallas vischnancas igl avat. Il mistral dalla Cadi e ses assistents van buca mo pigl avat, els mistarlan è schiglioc bravamein els fatgs dil convent. Buca en favur

dalla casa da sogn Placi e sogn Sigisbert, anzi, els tilan a nez mintga caschun da smesar ils dretgs dalla claustra.

Cugl avat Cristian de Castelberg che veva ina brava cua ha il convent puspei entschiet a puder si cul flad, schebi ch'era el a buca dau il damogn enina a tonta malura.

Ed ils tschentanners futurs? Ils paders da Desertina han buca fiers l'arma ella fletga ed ein sedustai sco els han saviu e pudiu. Ins patratgi mo dil gissiatavel tschentaner e da sias turbulenzas el Grischun, dalla carplina dil Clau Maissen e buca il davos dil tschorvament fantastic da strias e striuns.

Igl ei evident che las novas ideas dil sclariment ein è secavistradas atras las orvas viaden ellas cellas dils muntgs a Mustér, ual sco en ulteriuras claustras.

L'invasiun franzosa ei vegnida culs pugn, malgrad il risguard dil general Giusep Luregn Demont e la curascha savieivla da pader Placi a Spescha. La soldatesca franzosa ha dau fiug la claustra e sfurzau maltscheccamein ils paders o sin via.

PADERS MERITEIVELS DIL CONVENT DA MUSTÉR

<i>Num</i>	<i>Temps</i>	<i>Merets</i>
<i>Placi a Spescha</i>		Igl um curaschus dalla revoluziun franzosa; igl alpinist, il scienziau, il scriptur.
<i>Baseli Veith</i>	† 1806	autur dalla grammatica romontscha.
<i>Baseli Carigiet</i>	† 1883	autur dil vocabulari romontsch.
<i>Carl Hager</i>	† 1918	autur «Derasaziun dallas plontas ella vallada dil Rein»; ses studis dallas plontas da cultura ein aunc oz in ver paradigma.
<i>Baseli Berther</i>	† 1931	scriva e rimna cudischs; fundatur e grond promotur dalla biblioteca rom. en claustra.
<i>Notker Curti</i>	† 1948	fa attents dallas textilias si surcombras; scriva tractats cultur-historics e gida a restaurar las baselgias.
<i>Maurus Carnot</i>	† 1935	poet e scriptur; sper autras biaras e bialas ovras: «En la tiara dils Retoromans» «Armas e larmas» «Clau Maissen» «Gieri Gienatsch» «Capricorn ed evla» Nundumbrevilas poesias.
<i>Iso Müller</i>		Il grond historiograf dalla claustra. Ses studis han aviert novas portas. Purtader dil premi da cultura dil cantun grischun.

Paders han autras armas. Encunter la malgiustia gidan era buca las larmas. Enstagl da plonscher ein ils conventuals sefatgs si ed han restaurau la baselgia da Nossadunna e quella da sogn Martin. Probablamein ein els è i en sesez ed han renovau ils vuts. E tuttavia gliez ei stau ina caussa ludeivla.

Puspei seprepara in cumbat sin veta e mort, il cumbat da cultura, mess en scena dalla ideologia libertina. La decadenza arriva en gronda furina. E las cellas dils paders depopuleschan. Il clom engiuvians els ulteriurs uordens benedictins ei adumbatten. Mintga convent ha da sbatter cun sesez. Enstagl digl agid vegn la nova si dalla bassa ch'ina claustra suenter l'autra mondi en. Per numnar mo entginas che han calau d'exister:

- **Bregaunza**, uorden benedictin
- **Münsterlingen**, soras benedictinas
- **Faveras**, uorden benedictin
- **Wettingen**, uorden dils cisterciens
- **Rheinau**, benedictins
- **Kreuzlingen**, uorden da sogn Augustin

Tgi less descriver las uras ch'il convent da Mustér ha fatg atras? Dils anno 1858–1861 resta la claustra senza avat.

Il cumin dils sis da matg 1877 ei in alarm. Igl anim dil Casper Decurtins ei staus sorprendents e cugl avat Benedetg Prevost ha il fem ella claustra da Mustér turnau ad ir ad ault.

Culs avats Beda Hophan e Victor Schönbächler ha la scola claustrala fatg atras ina gronda midada. Ils novs edificis sefan bein ed il spért che regia lien ei tuttavia progressiv.

LAS EREMITAS DA SOGN BENEDETG

Forsa che buca tuts san nua che sogn Benedetg secatta. Sogn Benedetg schai sil bellezza spundiv sur il vitg plascheivel da Sumvitg. Empau giud via e forsa ual perquei.

Il collegi devozius fuva ina bufatga casa per las paupras soras da sogn Benedetg ch'ins numnava era «las soras digl uaul». Ellas schevan buca mo paternos, anzi assistevan leu nua ch'ei fuva basegns.

Varga *tschien onns* ein ellas stadas si sogn Benedetg, las bunas soras digl uaul. Ins tschon-tscha dils anno 1250 entochen 1350. Il di ch'ellas ein idas naven, han ils vischins da Sumvitg ed era quels dil contuorn fatg vess. Ellas fuvien sco ils aungnels pertgiraders, las bunas eremitas da sogn Benedetg.

GLION

Glion ei igl emprem marcau allas rivas dil Rein. Las auas dil flum tschancunan ruasseivla-mein las avdonzas e fan empermeiz il habitadi.

Da vart dretga: il marcau

Las casas ein veglias e vegliurdas ed han in aspect singular. Las fatschadas da crappa grossa e las streglias stretgas savessen raschunar dil con. Ils scripturs da tschels onns ed era quels da nos dis han ludau e laudan il marcau remarcabel ch'ei ora ed ora staus la tgina da gronda libertad. Ch'ins fetschi stem dalla cruna d'aur egl uopen; tgei auter ch'ina enzena da privilegis e d'indendenza. – Dador il marcau sederscha las undas grischas dil Glogn ell'aua clara dil Rein. La lischiva grischas giud la Val Sogn Pieder semantegn in grond tschancun el letg dil Rein. Sco sch'il Glogn senuspess da piarder siu num.

Da vart seniastra: Sontgaclau

Sill'altana magnifica dil Plaun Maria sefan las casas dallas muniessas pli e pli e dattan al marcau in accent singular. Mungias dominicanas tgiran ils malsauns el spital e dattan scola, ina scola ch'ei aviarta ad omisdus confessiuns. Las soras d'anoragiu han era purtau igl element accentuau tudestg. L'infiltraziun tudestga ei in prighel pil lungatg frontsch dil liug. Era lu sche las muniessas da Glion sedattan gronda breigia

enten emprender la viarva romontscha e promovon ella en lur scolas.

La fundaziun

Ins sedamonda scochemai dapi cu ch'ils stabiliments dallas dominicanas existien a Glion?

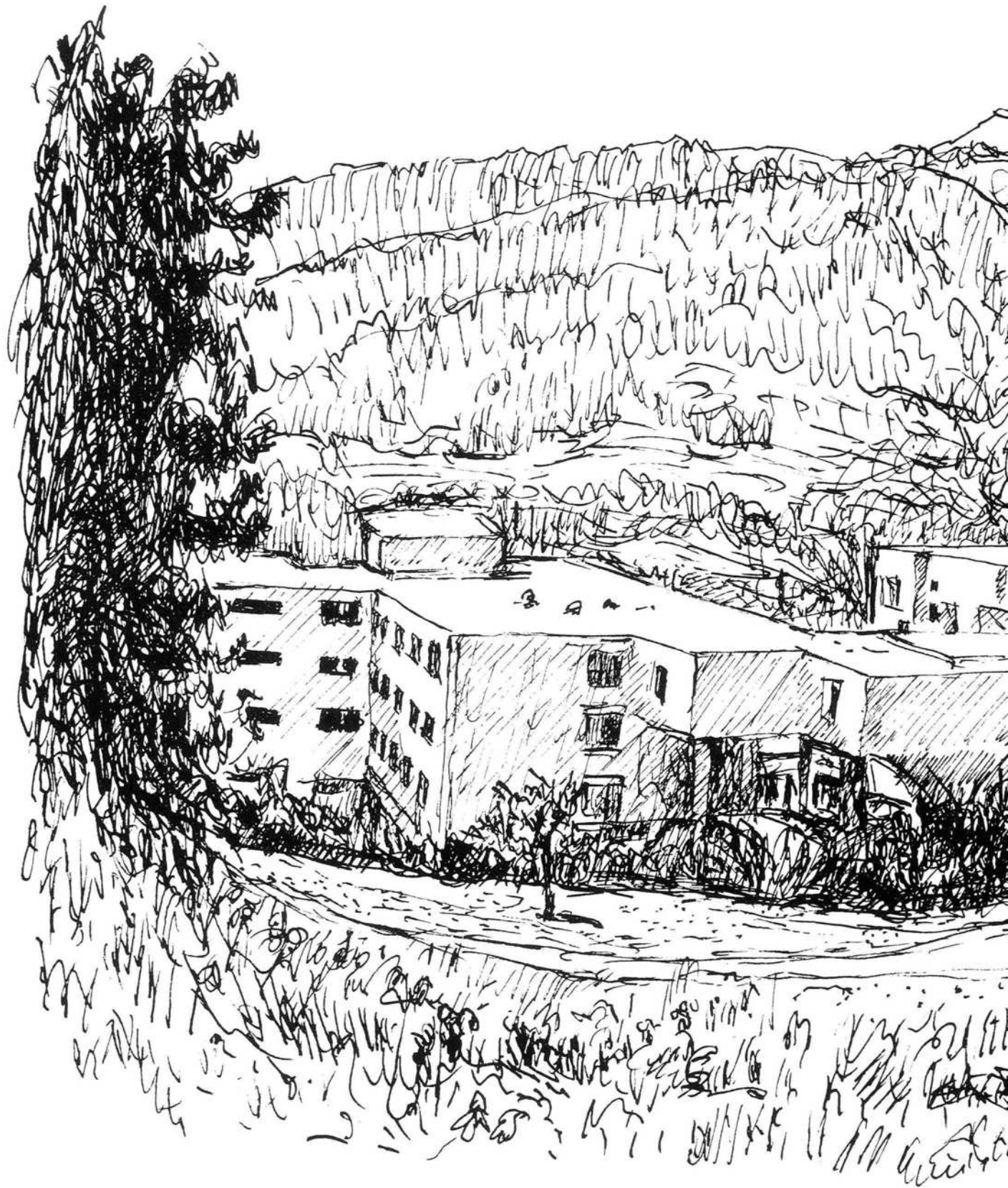
La congregaziun ei sefatga igl onn 1865. Il plevon *Fidel Depuoz* ha fundau ella. In svilup straordinari ei sefatgs sut la bitgetta dall'impresa priura generala, la mumma *Maria Teresa Gasteyer*. Tondanavon che la congregaziun dil tierz uorden da sogn Dumeni ha gleiti giu in num excellent.

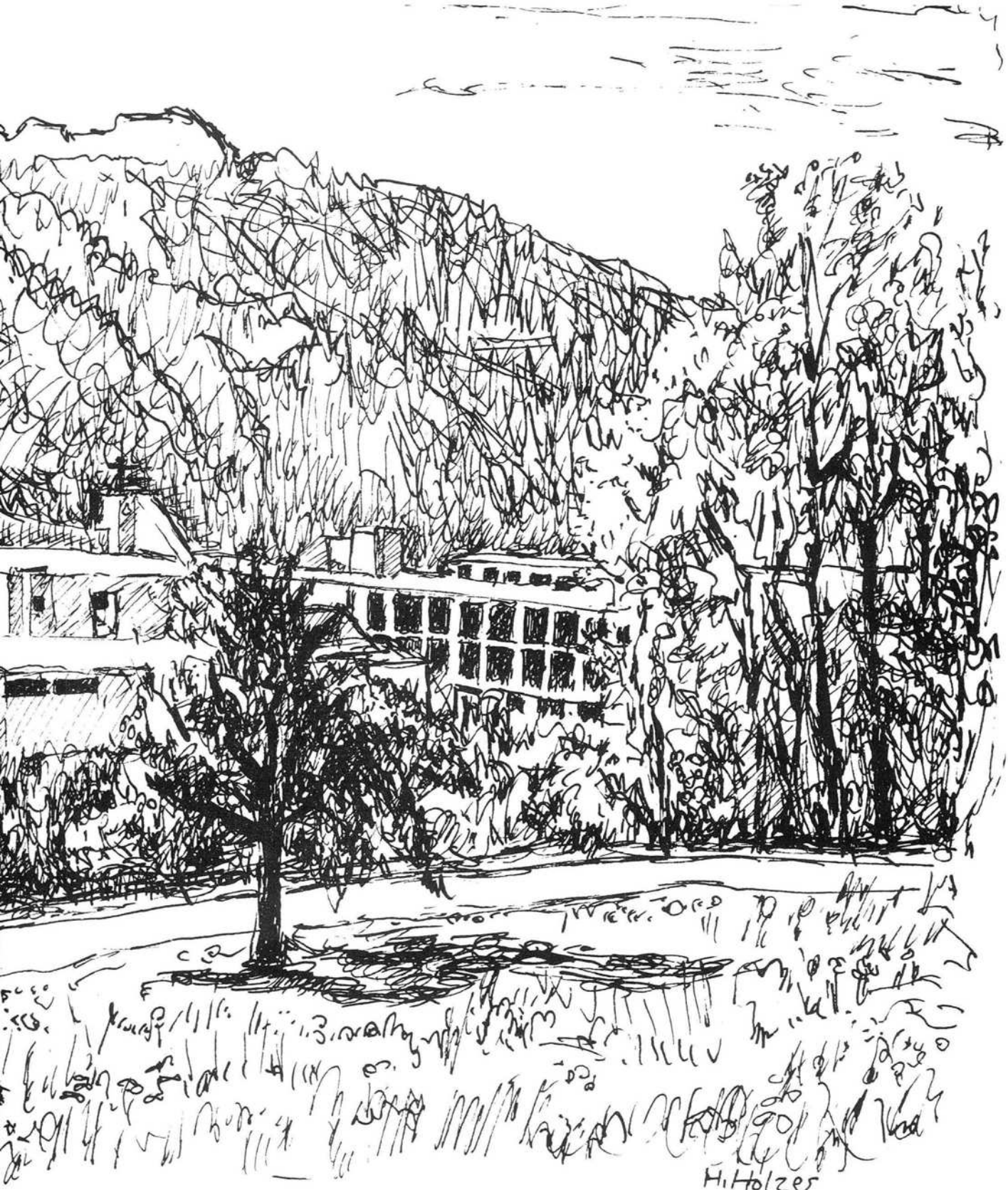
La finamira: L'incumbensa suprema dallas dominicanas ei d'annunziar la nuvia la dil Segner. E quei fan ellas oravontut cun survir agl empermer carstgaun:

el spital
ella casa da vegls
en scola
ella pastoraziun.

La lavur dalla sora para in *agape*, lavur e survetsch da gronda carezia. Probablamein per satisfar allas pretensiuns da sogn Dumeni. Sper sogn Dumeni han las dominicanas aunc ulteriurs exempels. Sogn Tumasch e sontga Catrina da Siena ein ils sogns digl uorden. S'entelli ch'igl ei buca d'emblidar la mistica dominicana en Tiaratudestga che ha zun ina gronda muntada.

Ellas baselgias da Trun, Sumvitg, Vrin e Sagnogn secattan maletgs da sontga Catrina.

GLION, LA CLAUSTRA DELLAS DOMINICANAS; ELLA SEFA BEIN SIN LA SPUNDA E DAT ALLA CUNTRADA IN ASPECT SINGULAR.

Spital da Sontgaclau

Il spital da Sontgaclau s'auda oz allas vischnauncas sursilvanas. Las dominicanas lavuran lien sco soras infirmieras. Tschels onns fuvan ellas patronas. Lur lavur e prestaziun el survetsch dil carstgaun malsaun ein screttas el cusch dad aur.

Asils e casas da vegls

Il providiment dils vegls schai allas mungias da Glion tut specialmein a cor. Ellas lavuran els asils per glied veglia a Sedrun, a Trun ed a Cumbel. A Tavau han ellas ina casa da restabiment e da vacanzas. Milsanavon lavuran las muniessas da Glion a Cuera, a Kilchberg, ell'Austria, en Tiaratudestga, en Brasilia e sin l'insla Taiwan.

Survetsch da scola

Tgi ch'ei iu a scola tier las muniessas, ilsezs san meglier e tschontschan la finala ord experientscha. Las soras ein pil solit mussadras da num. Ellas investeschan dapli ch'il scolast cumin, damai che lur premura e lur dun ein buna-mein legends. Las scolas da Glion e la scola dil Constantineum a Cuera han ordvart in bien num. A Glion dattan las mungias scola secundara e scola reala a datier da tschientschunconta mat-tatschas, dallas qualas circa tschien stantan egl internat. Dasperas han ellas la scola da puras da dus cuors annuals ed ina scola d'infirmieras che cuoza treis onns.

Probablamein vegnan biars a sedumandar co ei stetti cul Constantineum a Cuera. El s'auda semeglientamein allas soras da Glion. Deplorablamein ston ellas calar da far scola a Cuera. Ellas hagian buca soras, aschia che las portas vegnien serradas igl onn 1982.

Claustra de Cazas

JEU VAI CLAMAU TEI PIL NUM

La canera ei gronda. Forsa fan ins sco sch'ins udess nuot. Sche tgei ei ina claustra ed in vestgiu religios?

Ina maniera da viver en gronda cuminonza cul Segner, respectond ils cussegls digl evangeli.

- la vocaziun da survir a Diu
el survetsch divin da mintgadi
- ellas truuccas dil chor
- durant la meditaziun.
- la vocaziun da survir agl empermer carstgaun
en scola
el spital
egl asil
ella casa d'albiert
en iert
o sil funs
en cuschina ed on
pierti.

Tenor ils cussegls evangelics. Sche tgei ein ils cussegls digl evangeli?

Il celibat: desister dalla lètga per amur dil reginavel da tschiel; tgi che capescha, capeschi!

La paupradad: il Segner ha clamau il carstgaun giuven pil num ed ha giu complascher dad el. Lu ha el detg: «Enzatgei maunca aunc. Va e venda tiu fatg e dai als paupers. Epi pren la cruscha e suonda mei!»

La obedienscha: Il Segner ei semess giu, ha clamau ses giuvnals ed ha detg: «Tgi che vul esser igl empermer el reginavel da tschiel, duei empermer da star davostier. Pertgei tgi che sesaulza, vegn a vegnir sbassaus – e tgi che sesbassa, vegn a vegnir alzaus.»

LA CLAUSTRA DA CAZAS

Giudapeis alla Muntogna en Sutselva secatta la claustra da Cazas. Ella ei il pli vegl convent da mungias en Rezia; oriundamein ina casa da canonissas, fundada entuorn igl onn *siattschien* digl uestg Victor da Cuera. La claustra ei aunc oz sut igl uestg da Cuera.

Sche zatgi dumandass dil daco ed dil dacum da quella communitad?

Quellas canonissas schevan ensemlamein paternos ellas truccas; ellas vevan buca fatg ils vuts ed ellas vivevan buca en ina claustra. La moda e maniera ha cuzzau tut ensemen varga quater tschentaners e miez. Entochen ch'igl uestg ha introduciu la regla da sogn Augustin cun vut e clausura. Las muniessas da Cazas fuvan daveras ina buna untgida. La reformaziun cun ses artechels da Glion dils anno 1526 han

mess ina stagia. Ils artechels han scumandau al convent da prender si novizas. Paders e muniessas vevan buca la tila. Igl onn 1550 miera l'abbadessa Catrina de Marmels. Ei vonza aunc ina sora, ina suletta che daventa abbadessa cun sutgas vitas el refectori. Vegn onns pli tard ei la claustra morta ora. L'abbazia piarda ils beins ed ils stabiliments claustrals van en decadenza.

Las soras che vessen saviu far schi bia dil bien per las mattatschas dil Grischun fuvan naven. Ton che las giuvnettas stuevan ir anoraggiuviar, per cass ch'ellas levon emprender il tenercasa. Igl uestg Gion de Flugi pren l'iniziativa e cloma Giuanna Gauwin da sogn Pieder a Cazas. Quei ei schabegiau igl onn 1647. Giuanna Gauwin apparteneva agl uorden da sogn Dumeni, in convent serrau dil secund uorden. La regla stabilisa-

LAS MUNGIAS DA CAZAS EIN LUVRUSAS

Ellas sestentan pruamein:

ella claustra sezza, nua ch'ellas renoveschan e baghegian ora
la caplutta
las cellas
il refectori
installeschan il scaldament central

en scola oravontut, e quei sin camps differents
en scola secundara a Cazas
gidan en scola elementara
meinan las scolettas da Cazas, Panaduz
e Masein
dattan ducrina ellas classas inferiuras
da Cazas ed els vischinadis dil contuorn

els asils ed ellas casas da vegls
a Cazas
a Panaduz
a Compadials

en l'atgna casa d'albiert
endrezzan passa trenta combras pils hosps
ch'ellas hospitaliseschan cun quita e
per in prezi pli che mo raschuneivel

fan las puras en in'economia che flurescha
tratga da biestga
cultivaziun dils ers
mettan ora pulenta

baghegian ora ils baghetgs d'economia
a Cazas cun aschuntar remisas
a Praumarunchel in nuegl
a Quadra semegliontamein in nuegl

LA SCOLA DA TENERCASA SONTGA CATRINA

La finamira: La finamira dalla scola ei admirabla. Mattatschas d'in spért aviert san sesemtgar per la clamada da massera e mumma. L'instrucziun ch'ei pratica e teoretica daventa in eveniment ed arva las portas viaden ell'atmosfera d'in niev mund.

Enten semadirar duei la giuvna far persenn ch'ella ei in di il crap da cantun ella famiglia cristiana.

Ella duei emperder da dir gie alla missiun che spetga ella il di da damaun. E sch'ella emperen ad uras da star sidretg, daventa ella scochemai ina colonna en casa sia ed enfirmescha la cuminonza entira entratga.

da ha cuzzau entochen 1928, il mument che las dominicanas midan la constituziun ed entran el tierz uorden. La midada ha schaffiu la basa da surprendre scola e provediment el spital ed egl asil.

Enteifer 332 onns ei la casa da muniessas a Cazas sefatga dil bi e dil bein. Las mungias e lur

scola han in num. Buca meins che *sissontina* lavura e braha pil beinstar dalla cuminonza. Ed ina caussa dat tuttavia scochemai els egl.

Cazas ha endisch novizas ed ina candidata el noviziat.

Quei ei en nos dis ina caussa maisudida.

SOGN GLIECI A CUERA

Il logs sin la spunda, in tschancun sisur la catedrala e la curia, ilsezs ein enconuschents. La via dil Scanvetg taglia permiez la plaunca ch'ei surtratga d'entginas casas privatas epi surtut dils stabiliments dalla scola cantunala, dil seminari da spirituals e dil convict da siu persei.

Avon biars biars onns fageva la costa dil Mittenberg tut in auter gatti. Sco per exempel cura che sogn Glieci urava silla greppa en siu cuvel ed ils Rets savevan aunc nuot dil bien pastur. Sche zatgi dumandass dil temps digl apiestel Glieci, o lu vess ins da schuffa da rispunder. Forsa ch'el ha perdegau el tierz tschentaner, pusseivel fuss ei schizun el secund. Ins sa che sia sora Mierta ha suffriu il marteri a Termin, suenter esser stada seprida en pil fatg digl empermer carstgaun.

Las reliquias dils fargliuns ruaussan sin la spunda dil Mittenberg. Sogn Leci vegn buca mo veneraus a Cuera, mobein sil pass da sogn Glieci, a Ferrera, a Siat, a Cavorgia, a Riva el cantun da sogn Gagl ed a Zuoz.

Enten cavar sulom han ins anflau giudapeis al Mittenberg ina apsida dalla baselgia da sogn Stiafen, ina baselgia che datescha ord il tschunavel u sisavel tschentaner. E sut la baselgia da sogn Glieci secatta ina cripta romana fetg veglia. Ei lai supponer ch'ins veva curclau lien l'ossa dil sogn. La cripta ei il coc d'ina baselgia carolingica ord il temps dils Victorids. La dinastia dils

Victorids era da lezzas uras la pli pussenta en Rezia. Ils onns ch'igl uestg da Cuera fuvu cau dalla baselgia e preses enina.

La baselgia dils Carolings fuvu plitost pintga e mudesta ed ei schass sminar ch'ils Victorids fagevan diever dad ella per satrar leu ils dinasts. Sper l'ossa dils sogns era ei zaco pli lev dad ir en fossa.

Sin la spunda sefa il convent dils premonstratens

Igl onn 1140 cloma igl uestg da Cuera, Conrad de Biberegg, igl uorden dils premonstratens si da Baviera ella capitala dalla Rezia. Quei fuvu tuttavia buca in fatg resch niev, damai ch'ils uestgs da Cuera han ora ed ora susteniu las claustras.

La baselgia existenta correspundeva buca al basegns dil convent. Ils paders entscheivan scochemai ad engrondir il sanctuari e quei ual encunter damaun ed encunter sera. Il chor e las treis apsidas viers damaun ston ceder. Enstagl sefa il chor ampel dils muntgs e dallas varts mintgamai in chor lateral, in chor stretg e reduciu cun in arviul a cruschi. En campi dallas finiasstras romanas sefa igl artg gotic. La sempladad e la strebladad dattan els egl. E tuttina dera la construcziun digna ina ruasseivladad surpren-

denta. Ei stat bunamein siper la detta da cumparegliar sogn Leci cun laatedrala, nua ch'il signur e patrun ei staus generus e da vasta egliada cun gronda idea.

Cumpatg ch'igl uorden dils premonstratens ha buca vertiu firlefanças. Da capir sch'ins sa ch'ils paders vegnevan si dil Schuob en Baviera. Giun Baviera e lunsch viado el contuorn e buca il davos en Frontscha vevan las claustras fatg atras ina. Ils reformaders da Cluny e da Hirsau vevan alzau resolutamein il det e perdegau la semplicitad verdeivla. – L'ingrondaziun e la renovaziun han cuzzau ina entira partida generaziuns. En scadin cass ha la consecraziun giu liug pér ils anno 1295.

Pils muntgs da sogn Glieci ei la ductrina da Martin Luther e Huldreich Zwingli stada ina catastrofa. Els han saviu ir per lur fatg ed igl avat Teodor Schlegel ei morts per la buna caussa. – Tschien onns ein ils stabiliments claustrals stai vits; els ein i en decadenza. En baselgia ei igl arviul sballunau.

Ei fuva durant ils gronds viriveris el Grischun, il temps malguess dil Gieri Gienatsch. Malgrad il malart tuornan ils premonstratens ils anno 1639 e fan danovamein uffeci ella casa da sogn Glieci. Ed ils muntgs stattan a Cuera entochen suenter

la revoluziun franzosa. La regenza dils Franzos vevan bess il mund tut indentergliauter. Ils hantieris el Grischun fuvan gronds e las plagas punschevan fetg.

Ils paders da sogn Glieci ein i definitivamein dalla vallada dil Rein giuado. Avon che prender cumiau vevan ils premonstratens surdau il convent a *Gottfried Purtscher*.

Tgi ei Gottfried Purtscher che ruaussa ella caplutta da sontg'Onna che sesanfla viers miezdi el baghetg annex da sogn Glieci? Gottfried Purtscher ei igl emprem regens dil seminari da spirituals. El ha giu gronda fadigia, Igl emprem regens da Cuera. Oravontut ha il marcau da Cuera fatg agli gronds disgusts. Il marcau scamonda als catolics da baghegiar novs edificis sigl in-schess dalla vischnaunca da Cuera.

Tgei fa Purtscher?

El drova plaz pils spirituals. E damai ch'el drova in sottetg per ses novizs, aulza el il baghetg existent e sedosta e sedrova sco el sa e po. Era il fiug dils anno 1811 ha buca tunschiu per far better igl um l'arma ella fletga. Anzi, Gottfried Purtscher sestenta cun la gronda midada. – Il spazi dils stabiliments sur las vegnas digl uestg ei gronds, scarts ein oz denton ils luvriers ella vegna.

IL CONVENT DA FAVERAS

La claustra da Faveras ei documentada cugl onn 730 ed ei ina filiala dil convent renomau da Reichenau al Bodan. Ils benedictins da Faveras ein stai ils emprems sigl intschess dalla Rezia, pia il pli vegl uorden da paders tier nus. La casa dils muntgs fuva bravamein exponida sils cons da Faveras, damai che la via da traffic e commerci mava ual giudapeis sperasvi. Malgrad ch'ils gronds dil reginavel han generalmein susteniu il convent da Faveras, han ils paders benedictins giu il peterpis da defender lur independenza. Ils signurs dil contuorn fuvan buca maufers e vessen tras atras mess bugen ils muntgs sut curatella. Mo ils benedictins ein sedefendi pruamein cun ina prusadad sorprendenta. Faveras era sper Cuera in center da cultura cun ina scriptoria ed in register da cudischs maisudiu.

Ils temps malempudai dalla reformaziun e dalla revoluziun han schau dar la colur e fatg en tacs. Forsa oravontut il temps sfarfatg dil sclariment. Gie, ual lez ha dau en in cugn; ils muntgs da Faveras ein vegni malsegirs. La munconza da disciplina ed il sgurdin finanziel han la finala bess il convent sils cons da Faveras cun las combas agrads. Igl onn 1838 ein ils paders i per lur fatg.

E tgi ei vegniu els stabiliments claustrals? Quels che avdan aunc oz lien, ils paupers da spért, ina massada paupers da spért stattan pils logs dils muntgs e miran a piarder.

Ils merets da Faveras

Ils garnetschs ch'ils paders benedictins da Faveras han mess ella tiara han purtau bien fretg.

Ch'ins emblidi buc ch'igl *avat Ursicin* ei vegnius da Faveras, igl avat Ursicin che ha fundau la claustra da Mustér sur la fossa dils sogns da Desertina, sogn Sigisbert e sogn Placi.

Buca avunda.

Paders da Faveras serendan a *Müstair* e populeschan la casa ch'igl imperatur Carli il Grond veva fundau. Culs onns ei igl uorden dils benedictins seretratgs a Scuol e da Scuol a Sogn Pieder a Vnuost. Persuenter ein muniessas veginas a Müstair ed han erigiu buca ditg suenter la partenza dils paders ina claustra.

La baselgia claustrala da Müstair ei ina custeivladad. Sin la miraglia dalla baselgia cun sias treis bellezia absidas han ins scuvretg maletgs al fresco da gronda valur. Igl andament dalla historia dil spindrament e quella dil giuvenessendi ei sorprendents. L'influenza dalla antica dat els egls. En scadin cass ein ils frescos dils pli bials ord il temps carolingic.

Ei lai supponer ch'ils garnetschs dil spért benedictin seigien i da Faveras anora lunsch sur las auas dil Rein vi, forsia schizun entochen ella Valgronda, a Frisun. Denter la greppa da Valgronda, sin ina plaunca spuretga da spir fraissens eregia *Gerold* ina prepositura. La casa da Diu ed ils stabiliments mudests e strebels audan alla claustra da Nossadunnaun.

FAVERAS EL CANTUN SOGN GAGL; OZ CASA DE PAUPERS DE SPERT.

MEHRERAU

Mehrerau secatta a Bregaunza, sisum il lag da Constanza, el Vorarlberg, ell'Austria.

Il convent ei ina fundaziun dils benedictins digl anno 1083. Ils paders ein vegni da Petershausen. Els han runcau ils uauls da Bregaunza e fatg ordlunder in *puresser exemplaric*.

Igl onn 1806 ei la claustra ida en.

E tgei han ins fatg ordlunder? Ins vegn tut cotschens da dir, ina buccada fabrica da cicoria.

A zatgi sto la midada snueivla tuttina ver fatg mal. Igl onn 1854 arrivin ils *cisterciens* neu da Wettingen. Ell'Argovia vevan ils libertins catschau ils muntgs ali huz. Il temps dil tierz imperi ei è buca staus honzelis. Dils anno 1941–1945 ei il convent vegnius sistius.

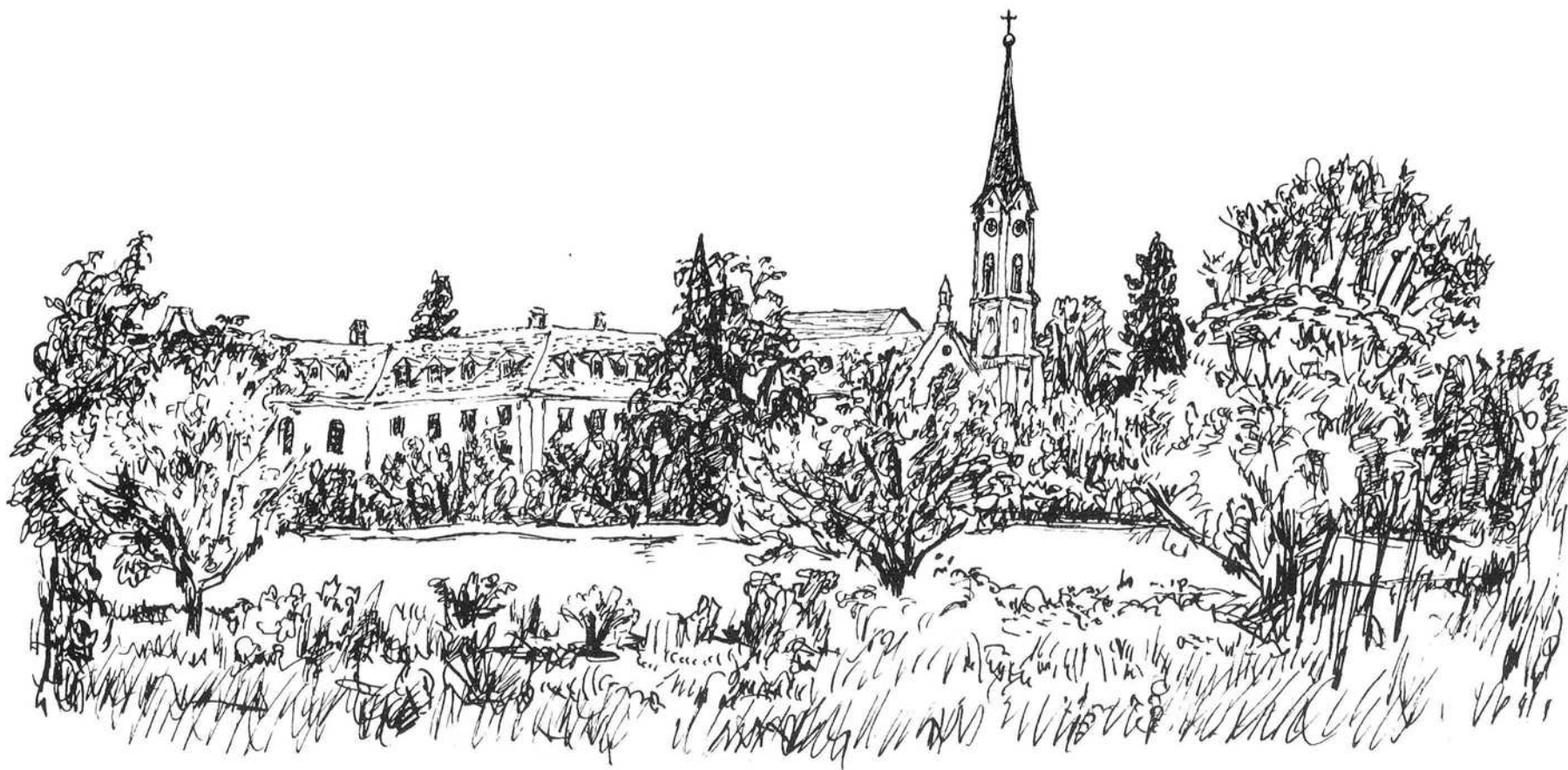
Mo suenter la secunda uiara ein ils cisterciens turnai ed han turnau a dar scola el collegi da sogn Bernardi, dau scola a varga duatschien scolars dil gimnasi ed als purs che frequentan leu ina scola d'in bien num.

In renum tut special ha la biblioteca da navonta melli toms, schotg melli sigils e numerusas gravuras da gronda qualitat. La baselgia hodierna, baghegiada igl onn 1964, ei in bischu che secatta sils fundaments dalla basilica romana dils anno 1097. Da Mehrerau anora pastoreschan ils paders era il liug da turissem da Birnau sper il lag.

Igl avat da Mehrerau ei preses dallas congregaziuns dils cisterciens che han tut ensemen vegn claustras.

UORDEN DIL DI D'IN CISTERCIEN DA NOS DIS

0430	uraziun el chor
0500	las laudas survetsch divin silenzi e meditaziun
0800–1200	lavor ed occupaziun en scola ed ell'administraziun
1200–1215	la hora da miezdi gentar prelecziun durant la tschavera (era vivonda spirtala)
1245–1400	temps liber
1400–1730	lavor ed occupaziun en scola ed ell'administraziun, lavor el menaschi puril
1730	viaspras
1800	tscheina
1830–1900	temps liber
1900–1930	oraziun dalla sera silenzi e ruaus
<i>remarca:</i>	Ils cisterciens uran tschun ga a di. Quotidianmein pressapauc treis uras. Avon onns fagevan els sis uras per di oraziun.

CLAUSTRA DILS CISTERCIENS A MEHRERAU, SPER BREGAUNZA EN AUSTRIA.

CONVENTS SISTI

Sco per exempel:

<i>Liug:</i>	<i>Uorden</i>	<i>Suenter la midada:</i>
1. <i>Mariaberg sper Rorschach</i> , TG	benedictins	seminari da scolasts, sogn Gagl
2. <i>Münsterlingen</i> , TG	benedictinas	casa per malsaus e paupers da spért
3. <i>Kreuzlingen</i> , TG	augustins	seminari da scolasts, TG
4. <i>Feldbach</i> , TG	cisterciens	fabrica, seida artificia
5. <i>Stein spel Rein</i> , SH	benedictins	museum
6. <i>Wagenhausen</i> , TG	benedictins, filiala da Numnasontga, SH	baghetgs da vischnaunca, per part casas privatas
7. <i>Val da sontga Catrina sper Diessenhofen</i> , TG	dominicanas	vegls e paupers da spért
8. <i>Paradis</i> , TG	clarissas	biblioteca da fier, GF
9. <i>Schaffusa</i>	benedictins	museum
10. <i>Rheinau</i>	benedictins	paupers da spért

SONTGA TELGIA A GRIMMENSTEIN

Da sontga Margreta sper il lag da Constanza va la via en plirs carauns dalla spunda si viers Walzenhausen ch'appartegn agl Appenzell dado. Avon biars onns, cura ch'ils Rets cumandavan aunc las fiastas ella Renania, mava il passadi naven dall'Austria sul Rein vi e directamein sur las collinas da Wasa e Walzenhausen e dalla costa seniastra dil Rein oragiu viers Schaffusa e Basilea.

Ils fegls digl imperatur Augustus han fatg fin cul mitus dils Rets. A Grimmenstein ha la soldatesca romana erigiu ina fortezia. En cass da prighel devan els alarm dil tgiembel anora, e quei ual dad omisduas varts, viers la Renania ed els habitadis al lag da Constanza. All'entschatta dil tierz tschentaner ein ils Alemans vegni; dapi lu han els detg il plaid el capetel ellas regiuns dil Bodan e lunsch lunsch dalla Renania siadora.

Dalla fortezia ein mo in pèr craps restai; dalla crappa han las mungias fatg diever per baghegiar ina casa amiez ils fraissens, in convent cun la regla da sogn Francestg. Quei ei succediu igl onn 1378. En la claustra serrada da sontga Ottilia (Telgia) lavuran oz *ventgatreis franciscanas* (caputschinas) e fan l'aduraziun perpetna e vendan

remiedis en fuorma dad etgs e balsam per setrer vi. Endisch vaccas ed empau schetgs ei buca in grond menaschi; gronds avunda per las caputschinas mudestas che vivan per gronda part dall'atgna producciun. Ils stabiliments claustrals stattan sigl intschess digl Appenzell dadens; ils funs enconuntercomi secattan sin territori digl Appenzell dado. Quei ei plitost ina remarcabladad. E pervia da quella historia ha ei dau atras ils tschentanners in tschuat rizraz. Entochen che las combras federalas han la finala stabiliu in tschentament e quei pèr ils anno 1870.

Dall'ala seniastra giuvians, dil maun dalla Svizra, sesanflan suenter il lag ed il Rein biaras restonzas da claustras, deplorablamein mo crappa da fatschadas e claustragls. Las grondas midadas da baghetgs mettan accents.

Da Grimmenstein anora salidan las caputschinas las consoras da Tübach sper Rorschach; *ventgasiat* soras dian paternos e fan lur daviver cun far paun e metgas e vender el contuorn. Leu nua ch'il Rein banduna il lag da Constanza, sper Stein, amiez l'aua, sill'insla *Werd*, vivan en in claustragetel treis entochen quater Franciscans.

RESTONZAS DA CLAUSTRAS DA VART DRETGA DIL REIN, EN TIARATUDESTGA

En Tiaratudestga eis ei buca meglier che en Svizra. Dano duas claustras, Bregaunza (Austria) e Constanza (dominicanas), las autras ein naven; ils logs dils gronds fundaturs ein deserts.

Ed enstagl?

Ina hectica d'immensa marcanzia. Ed el smugl dil commerci ston ils paders ord ils eglis. Il cudisch sco guid, lez raschuna e raschuna.

<i>Liug:</i>	<i>Uorden:</i>	<i>Suenter la midada:</i>
<i>Lindau</i>	claustra da mungias, da Nossadunna, sut las gliendas	edificis communalis
<i>Friedrichshafen</i>	dominicanas	casti dils ducas da Württemberg
<i>Birnaue</i> , filiala dils cisterciens da Salem	cisterciens per la pastoraziun	pelegrinadi dad artists e nozzadurs, turissem
<i>Mainau</i>	in indrez per las pervendas dil liug	horticultura e flurs
<i>Constanza</i>	dominicans claustra scozesa	hotel svanida
<i>Petershausen</i>	benedictins	casernas
<i>Reichenau</i>	benedictins	baghetgs communalis las treis baselgias existan aunc
<i>Oehningen</i>	augustins	casa pervenda, casa communal
<i>Grünenberg Weiler</i> (giudem il lag)	franciscans	ina crusch amiez il prau regorda

La plipart dallas claustras surnumnadas han ins baghegiu denter igl *otgavel e tredischavel tschentaner*.

Enteifer ils onns 1789–1848, ils onns dil cumbat cultural, ein ellas idas en.

E nua ein ils ulteriurs convents?

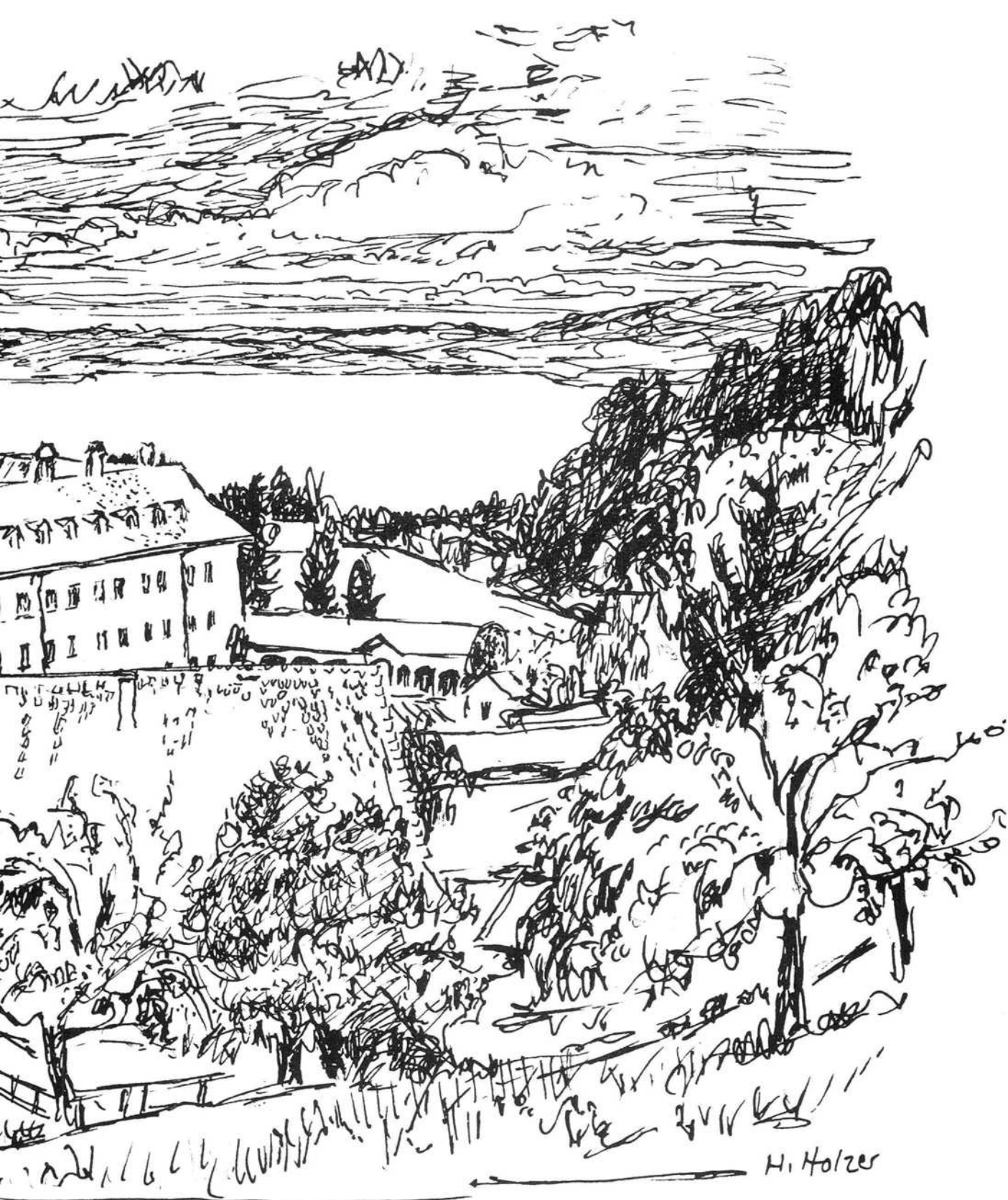
Els ein i en.

Segiramein sedamonda ins era cu?

La plipart suenter la revoluziun franzosa; durent il temps malgess dil cumbat cultural, dils anno 1830–1870.

Las claustras suranumadas sesanflavan tuttas da vart seniastra dil Rein, quei vul dir dil maun dalla Svizra. Mintga claustra indicada ha ina historia per sesez. Ella fuss vengonza ch'ins mass en detagls. Dalla tschuplada prendein nus ora entginas che han in colorit tut aparti.

LA CLAUSTRA DELLAS CAPUTSCHINAS A GRIMMENSTEIN, APPENZELL.

LAS SORAS DA SOGN DUMENI A CONSTANZA

La streglia dalla punt va in tec engiu ed ins sto mirar ora ils eglis per anflar il numer quendisch. Il clutgeret e la caplutta ein da pintga preschientscha e sesanflan dador ils mirs dil marcau. Las mungias che avdan e lavuran davos la fatschada sgurdinada ston esser mendicantas el ver senn dil plaid. L'entrada, ils piartis ed il clautregl dattan semegliontamein perdetga. En quei casament ei la paupradad da casa. E perquei che la pupira mira or da mintga cantun, ha negin giu marveglias dallas dominicanas, atras tut ils tschentanners buc.

Schebi ch'ei ha dau beinduras carplinas, sesglatem era denter ellas sezzas, han las muniessas da Zoffingen a Constanza adina sezzas eligiu lur superiura ed han tenui regetauners ord igl ogn.

Aschia ch'ins sa dir che la claustra dallas dominicanas seigi en in cert senn la suletta che hagi *la cuntinuitad* allas rivas dil Rein.

Ellas han pia saviu subsister dil temps medieval 1267 entochen oz, senza che zatgi hagi gia la detta ella pasta.

Ferton che las ulteriuras claustras ch'existan aunc oz ein stadas dependentas dil magistrat u ein per temps insumma vegnidas sistidas. Quei vul buca dir che ual las mungias da Constanza hagian buca fatg atras ina. Ellas han schizun endirau la nera fom. Uiaras, malsognas e murias sco era sesglatem denter ellas sezzas han dau ad ellas bia da lignar.

La damonda stat siper la detta. Ellas ein pia buca vegnidas perina. Las soras or da meglieras famiglias ein buca darar idas vias particularas. Ed en ina cuminonza maunglan tuttas trer pil medem cantun. Ed ei ha dau muments che las mungias vessen nunpusseivel pudiu tener la dira, sch'ellas vessen buca giu il succuors dils convents d'ordeifer, sco per exempel la claustra da sogn Gagl e las muniessas ord la val da sontga Catrina. Quels dus convents han gidau a Constanza cun lavur e cun novizas.

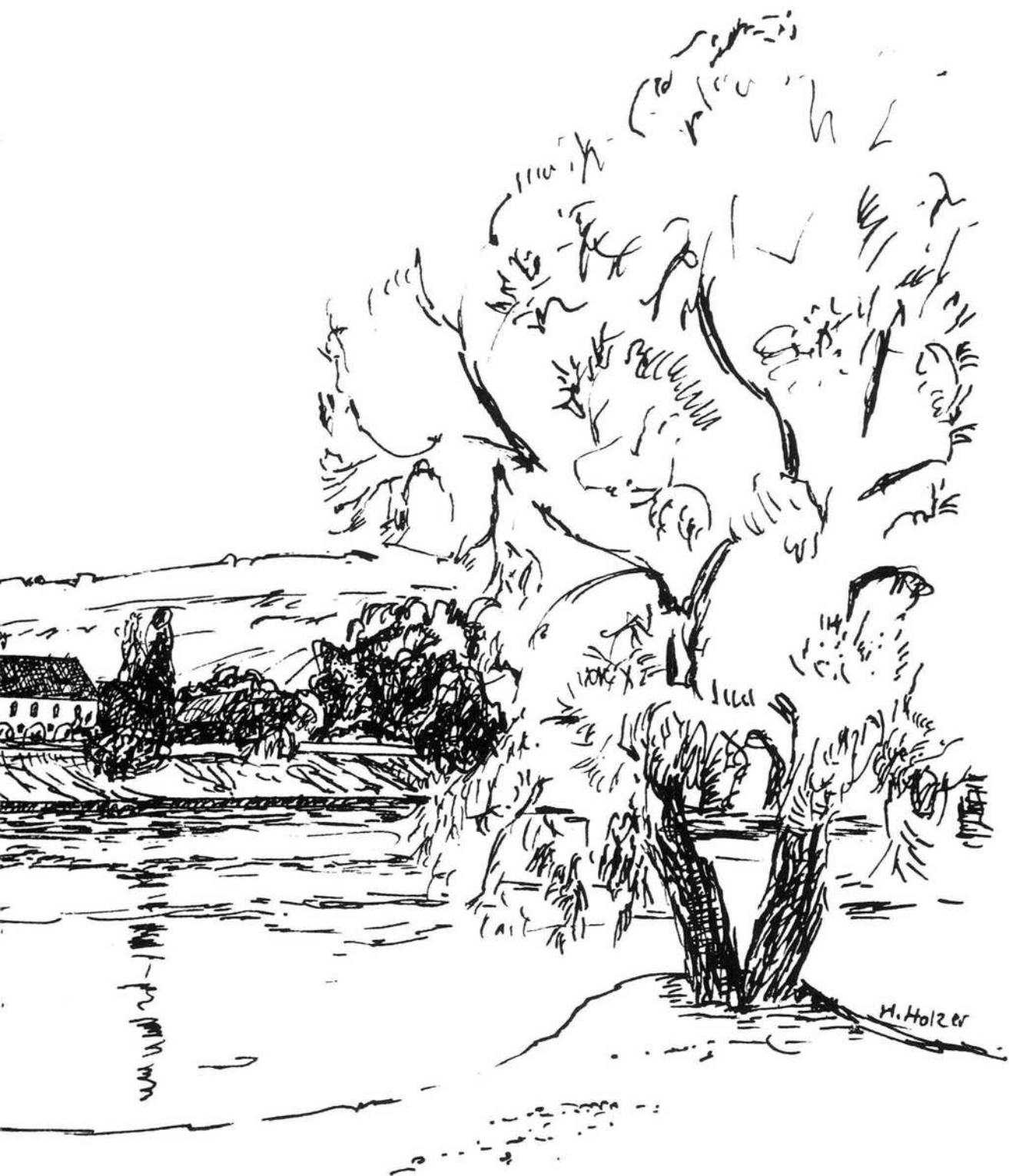
Tgi pomai ha nudau las gadas che las paupras mungias han priu il fest da viadi ed il sac da rugadura ed han fatg las murdiuas. Era sch'ins ei humiliteivels ed ha la vocaziun. Igl ei buca spass dad ir a rugar. Ch'ins emblidi buc. Denter las mungias secattavan biaras da gronda noblezia e che vessen giu a casa da magliar sco crappa e lenna.

Ellas han pudiu subsister e vivan aunc oz, las dominicanas da Constanza. Sto esser ch'ellas han udiu ad uras il clom; las mungias ein semessas immediat vi sin la scola. Ins di che lur scolas a Constanza ed a Karlsruhe seigien dallas meglieras dalla regiun.

LA CLAUSTRA DELLAS DOMINICANAS A CONSTANZA, TIARATUDESTGA.

RESTONZAS DELLA VEGLIA CLAUSTRA A WAGENHAUSEN, INA FILIALA DE NUMNASONTGA A SCHAFFUSA.

IL CONVENT DA REICHENAU

Sas ti nua Reichenau ei?

L'insla da Reichenau secatta al Bodan, ella vischinonza dil marcau da Constanza. L'entira insla ei oz in iert flurent, quei toc tiara ch'ils paders benedictins han runcau e cultivau; schi da rudien ch'igl avat e poet *Walafrid Strabo* di denter auter: «Mes mauns barschai dil sulegl e plein schluppadiras senuspeschan buca da metter grascha igl entir di.»

Ellas sesanflan en ina pintga distanza ina da l'autra, tuttas treis, quellas baselgias grondiusas ch'ins po buca admirar avunda. Las fatschadas dils Carolings ed ils frescos siper la miraglia dalla nav e dil chor ein semanteni bein e dattan perdetga dalla husliadad e dil sacrifici benedictin.

L'insla dad oz

L'insla mesira	430 hectaras funs 260 hectaras legums 6 hectaras vegnas
Raccolta:	11 700 tonnas legums (els mauns da <i>sis</i> grondas interpresas)
Schuada	treis indrezs pumpan 1240 cbm aua per ura orasi dil lag ed in conduct da 35 km percuora e schua Reichenau.

Il menaschi ei singulars. Ils visitaders denton, ilsezs tschercan dapli sin l'insla Reichenau. Els tschercan las baselgias, las treis baselgias:

1. La baselgia da sogn Gieri
2. La baselgia da Nossadunna
3. La baselgia da sogn Pieder e da sogn Paul.

Il svilup

Igl onn 724 vegn Pirmin neu dalla Franconia, forsa ch'el ei schizun in spagnol, en l'Alemania cun *curonta* muntgs e populescha

Sintlazau = augia = Reichenau, la tiara ch'el ha retschert dil retg Carli Martell.

Tgeinin ei igl intent digl uestg Pirmin?
El vul:

- derasar la cardientscha
- scatschar ils demunis ed ils idols dils Alemans
- privar l'insla dalla vermaneglia
- scaffir in modus da viver denter ils Francons ed ils Alemans.

Gia suenter treis onns, igl onn 727, ha Pirmin contonschiu in bien ton. El va per siu fatg e fundescha ulteriuras claustras, numnadamein Murbach, Schwarzbach e Hornbach.

L'INSLA REICHENAU, LA PART SISUM CHE SECLOMA OBERZELL.

Dalla gronda gliesta dils paders ed avats
prendein nus neuadora mo ual entgins:

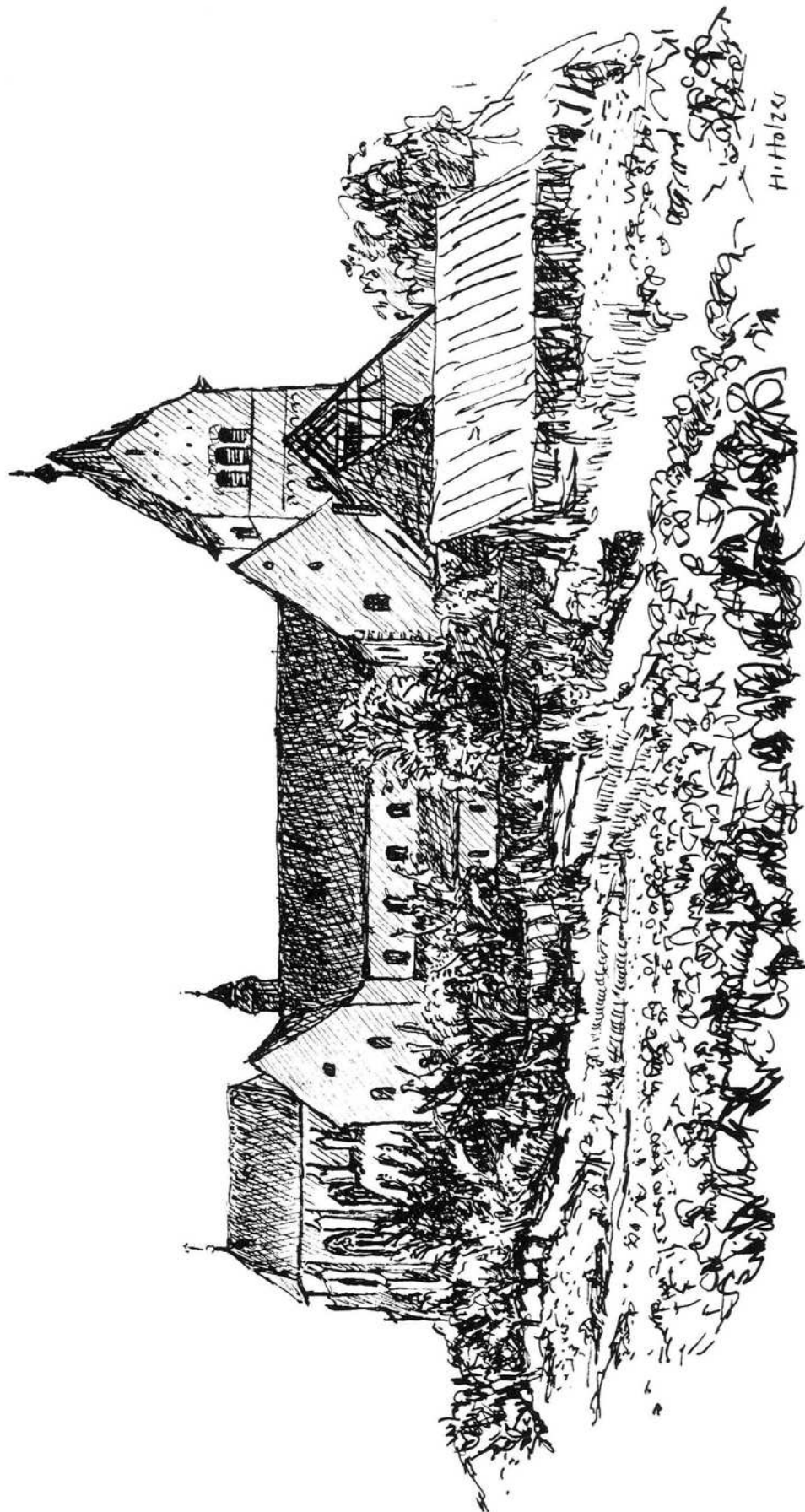
- Waldo* (786–806) uestg da Pavia e regent dil giuven retg dils Langobards Pipin.
El fundescha scola e biblioteca.
- Heito* (806–823) amitg da Carli il Grond, uestg da Basilea, ambassadur da Carli il
Grond a Constantinopel.
Erigider dalla emprema baselgia a cruscha a Reichenau. Grond
promotur dalla scola.
- W. Strabo* (836–849) Igl emprem poet dil Bodan.
Educatur digl imperatur ad Aachen.
- Hatto il tierz* (887–913) arzuestg da Mainz, cancelier digl imperi, regent per il retg Duitg
igl affon.
Construider dalla baselgia da sogn Gieri ch'ei ina raritad da
bellezia en sia gronda modestadad.
- Wittigowo* (985–997) Igl um dil cudisch che malegia ed ornescha ils cudischs cun
embelliments stupents.
- Hermann il schirau* († 1054) in pader mendus e muort sia savieivladad vegneva el numnaus
«la miracla dil tschentaner».
Teolog, matematicher, astronom, historiograf, poet, musicist.
Ins di ch'el seigi igl autur dalla antifona «Alma redemptoris
mater»; Reichenau ei il liug d'origin dallas antfonas.

Il convent da Reichenau ei in dils pli impur-
tonts lunsch entuorn. Igl onn 825 ha la casa buca
meins che 111 muntgs.

Sche daco la decadenza suenter ina tala fluriziun?

Dapi il dudischavel tschentaner elegian ils
muntgs lur novizs ord las retschas dils nobels.
Ina clica da noblezia sefa en claustra. Ins vegn
malperina. Igl onn 1414, igl onn dil concil a
Constanza, ha Reichenau ual dus avats, dus
avats che sescognan. Biabein tschien onns pli

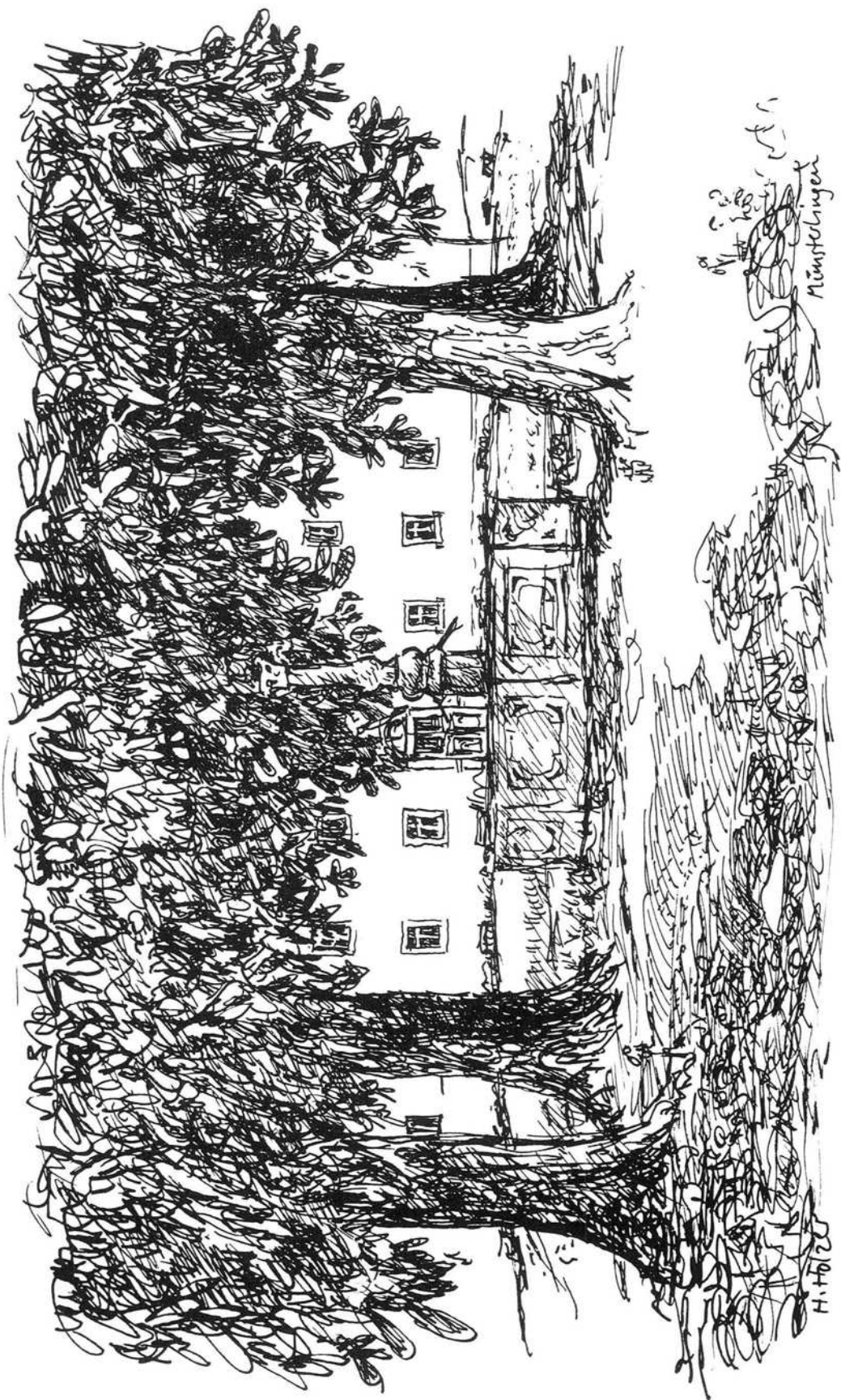
tard, igl onn 1540, surdat igl avat Marcus de
Knöringen sia dignitad dad avat agl uestg da
Constanza. Reichenau daventa in priurat sut igl
uestg da Constanza. Igl onn 1757 va la claustra
en; 1803 vegnan ils beins secularisai.

IL DOM SIN L'INSLA DE REICHENAU; LA BASELGIA SESANFLA A MITTELZELL.

ZULER DELLA CLAUSTRA A RORSCHACH.

MUNSTERLINGEN, VIVON CLAUSTRA DELLAS BENEDICTINAS, OZ CASA PER MALSAUNS E PAUPERS DA SPERT.

L'INSLA WERD

Il num Werd deriva da «Ward» che significhescha insla. E Werd secatta veramein amiez las auas, leu nua ch'il Rein banduna il lag, la part giudem dil lag da Constanza.

Quels pèr tgaubrochels tiaras ein schi vegls sco paun e buglia. – Ils cats da tiaracotga raschunan dils colonists che vevan priu possess dalla biala insla verda. Puspei autras anfladas dian, quellas denter las stresas differentas, che Celts, Helvets, Romans ed Alemans seigien sebrattai giu.

Ils sedisch da november digl onn 759 miera *Otmar*, igl emprem avat da sogn Gagl, sco prischunier sin l'insla Werd.

Tgi ei avat Otmar?

El fuva vischin dalla Turgovia. Alla cuort dil preses Victor a Cuera ha el retschert sia scolaziun; leu daventa el spiritual e superiur dalla baselgia da sogn Flurin. Igl onn 720 va il niebel Waltram dil contadi dad Arbon si Cuera pigl Otmar. Waltram confida agli ils logs da sogn Gagl. Otmar defenda curaschusamein ils dretgs dil convent che sefa bein da di en di. Tondanavon ch'enqual signurechel dils vischinadis entscheivan a mirar mitgiert. Otmar sepertgira schizun digl uestg da Constanza che vess è nuota nuidis la detta ella pasta. La scuidonza vegn schi gronda, schi gronda ch'ils dus inimitgs Warin e Ruthard portan plogn encunter igl avat, rabetschan el avon dertgira, calumnieschan el e . . . Otmar vegn en perschun.

Igl emprem en la perschun a Bodman e silsuenter a Werd, nua ch'el miera en gnanc in onn buc. – Ses paders a sogn Gagl schavan enrescher per el. Ina notg ein els vegni per el, ses conventuals da sogn Gagl ed han rabitschau il vischi en claustra.

Alla caplutta da Werd regala igl avat Beda da sogn Gagl ina reliquia, igl onn 1767. Sogn Otmar vegn veneraus dils bandischai e dils malsauns, damai ch'el veva giu bien quita da dad els a sogn Gagl, tuttavia dils leprus.

Igl onn 958 regala Nut il Grond la caplutta cun il schischom als paders da Nossadunnaun. Ilsezs lain la casa a tscheins als franciscans.

IL CONVENT DALLAS CLARISSAS EL PARADIS

Il liug e la claustra han veramein num aschia. Logs paradisics dat ei empau pertut. Ed in da quels logs secatta allas rivas dil Rein, denter il marcau da Schaffusa ed il marcauet da Diessenhofen.

La claustra dallas clarissas ei vegnida fundada ils anno 1253, igl onn che sontga Clara, la fundatura e convischina da Francestg d'Assisi, ei morta.

Igl agid vegn dabet; ei lai supponer ch'ins veva bugen las mungias. Il cont Hartmann de Kyburg va ordavon cul bien exempel e fa ina gronda donaziun allas clarissas, tuttavia da vart dretga dil Rein, ils habitadis plascheivels giudapeis al Randen. Auters signurs dil contuorn han bunamein buca saviu far cunmeins; els ein semess en retscha ed han dau tscheu e leu in toc da lur fatg. Oravontut il niebel Hermann am Stad; lez dat al convent ina casa spel Rein el marcau. Ch'ins capescha fetg e bein, damai che sia feglia fuva entrada sco noviza.

Entras quella donaziun digl am Stad ha il marcau da Schaffusa era vuliu sefar in tec parenz dalla casa el Paradis. Ins vess bugen l'ugadia dalla claustra, tuttavia il mument che las clarissas han tscheu e leu beins eifer ed ordeifer ils confins dils Schaffusians.

Las clarissas vegnan scochemai pertschartas dils intents e sedostan. Dalla vart dallas mungias stattan ils vischins da Diessenhofen. In rizraz malemperneivel vegn en dad esch; la dispeta vegn tratga avon dertgira. La dieta dils confederai decida; Diessenhofen gudogna.

Ils loghens catolics sustegnan las clarissas dil Paradis atras ils viriveris dils tschentanners. Il grond barschament e dispetas denter las muniessas sezzas fan bunamein ir a frusta la casa. Ils onns ils pli malguess ein arrivai suenter la revoluziun franzosa. Duront il cumbat cultural ei la claustra ida en.

Suenter l'emprema uiara mundiala ei Schaffusa puspei turnaus el Paradis. La gronda interpresa da fier Gieri Fischer cumpra ils stabiliments claustrals e fa dallas cellas e dil bi refectori ina gronda biblioteca e logs da scolaziun. Dasperas endrezza l'interpresa Gieri Fischer aunc ina grondiusa pureria cun buca meins che *sissonasiat* hectaras funs.

NUMNASONTGA A SCHAFFUSA

Igl onn 1045 retscheiva il cont *Eberhard de Nellenburg* da siu cusrin imperatur Hendri il tierz per il habitadi da Schaffusa *il dretg da fiera* ed *il dretg da batter muneida*.

Mo ual quater onns avon veva il cont fundau la claustra da *Numnasontga* e pli tard surdat siu fegl *Burkhard* il habitadi da *Scafhusun* als paders.

Sco piazza da trascargada veva Scafhusun ina bufatga impurtonza.

Per ils Schaffusians ha la cascada dil Rein gronds profits. La rauba sil Rein che vegn da surengiu sto vegnir descargada a Schaffusa. E quei dat ina buna fadigia. In dils products principals ei il *sal*, il sal che vegneva neu dall'Austria. Igl ei bein evident ch'il pievelet sedat gronda breigia da retscheiver bein ils marcadonts ed embellir lur casas. Els dattan bials nums allas casas, fan bialas fatschadas cun balcuns torts e portals e spluntès.

Il pli grond quet han ils Schaffusians giu da vegl enneu da lur claustra. Per la fiasta dalla benedicziun vegn papa Leo il novavel el marcau. Ils paders dil convent da Scafhusun han immediat acceptau la reforma da Cluny, gie, el ei directamein daventaus in center dil niev spért benedic-tin. La claustra sezza ei ina veritabla pèdra e siu claustregl in dils pli gronds en Svizra.

Igl onn 1529 surdat il davos avat da Numnasontga, *Michel Eggenstorfer*, il convent als vischins da Schaffusa e va per siu fatg. E la reformaziun veva bess tut indentergliauter.

Dallas cellas dils muntgs e dil refectori han ins fatg in museum, in dils pli renconuschi dalla tiara. La rimnada dils cats prehistorics ed igl *onyx*, in crap zun custeivel, envidan da vegnir e mirar.

Ina remarcablada senza paregl ei il *zenn* da Federic Schiller. El secatta d'ina vart digl iert cun las jarvas medicinalas e porta la famosa inscrip-zion:

<i>vivos voco</i>	=	jeu clomel ils vivs
<i>mortuos plango</i>	=	jeu cumplonschel ils morts
<i>fulgura frango</i>	=	jeu sfrachel il cametg

Questa sentenza ha dau a Schiller la basa per sia poesia «La canzun dil zenn».

REAUGIA, OZ RHEINAU

Augia vul dir «isla», ina prada sper l'aua.

Rheinau sesanfla sis kilometers naven dalla cascada dil Rein, giuviars, leu nua ch'il Rein va plaun plaunet atras uauls stgirs da faua e tieua e fa ina sturschida remarcabla.

Ins seregorda aunc bein. All'entschatta dils anno tschunconta han ils vischins da Schaffusa ed dil contuorn fatg grondas caneras pervia dal-l'ovra electrica a bassa pressiu che produce-scha oz 237 milliuns kilowatturas per onn. La calira ei sfimada e sill'isla pausan e serefan vegls e malsaus.

La derivonza da Rheinau

Buca in pader ha dau il num al liug, mobein il marcau ch'ei pli vegls ch'il convent, quei bi mar-cauet da hazra miraglia sin la cresta ed enamiez las colonias fritgeivlas dils Alemans. Il clima ei ordvarts favoreivels, schebi che mo treis fami-glias dils 1219 habitonts fan pli il pur.

Durant il temps che las ulteriuras claustras ein sefatgas ell'Alemania, ein ils eremits era vegnir sill'isla da Reaugia. In dils emprems paders ei il grond *Fintan* ch'ins ha alzau sigl altar e ch'ins celebrescha ils quendis da november. Sche la crappa dils fundaments vess la faviala? Ils muntgs han giu da far atras bia cruschs, malgrad ch'els fuvan tuttavia giudvart; cumbats perma-nents encunter il marcau ed ils ugaus che levan buca respectar il dretg d'immunitad e regetar els fatgs dalla claustra sco per exempel ell'elecziun digl avat.

Epi las malsognas e las murias e buca il davos viers ils inimitgs ursupaders. Sa dallas gadas ch'els ein fugi en barcas da pesca sur il Rein vi e sezuppai els uauls spess dils Tudestgs che vevan meinsvart pli bia capientscha ch'ils agens.

La claustra sezza ei baghegiada en in stil mar-zial che fa la pareta d'in camp fortificau. El corrispunda alla regla da sogn Benedetg che di che ses discipels seigien schuldada, schuldada:

dalla crusch
dil cudisch
dil crieu

Pilver, ei ha è dau temps pli ruasseivels. Ed enamiez quella tgeuadad solemna neu dil Rein, neu dils uauls e dils funs ha pader Murezi ch'ei vivius el schotgavel tschentaner scret ses *tren-totg toms* ed avat Gerold il secund, il superiur da

pader Murezi, lez ha schau baghegiar la claustra baroca.

Era la schuldada benedictina da Reaugia ha piars l'uiara. – Igl onn 1862 banduna il davos avat Leodegar cun ses endisch paders la claustra per adina. Ils muntgs ein naven; giu dils clutgers imposants sunan ils aungels aunc adina las posaunas. Il spért benedictin da gidar igl emper-mer carstgaun ei restaus.

E tgei han ins vuliu far cun la claustra da Rheinau?

Oravontut han ins vuliu far ordlunder ina filan-taria. Tenor lezs plans leu vess il convent priu ina mala fin. Per cletg ein ils projects dai ell'aua. Enstagl han ins fatg ordlunder ina casa da pau-pers da spért. Entginas indicaziuns pon esser da gudogn. Daperas in grond puresser!

PERSUNAL

Miedis:	14
Psicologs e luvvers dalla sociologia:	6
Assistents ed assistentas dil miedi:	10
Administraziun:	7
Tgirunzas:	141
Infirmieras:	86
Cuschina, restaurant	46
Pil tenercasa:	56
Portaners:	8
Manischunzs:	2
Misterners:	25
Hortulans, puresser	35

Total persunal 436

Diember da pazients: 714

CLINICA PSICHIATRICA RHEINAU

Letgs: 750

Partiziuns:

13 secziuns per femnas

17 secziuns per umens

Repartiziuns specialas:

1 rehabilitaziun

1 cuminonza terapeutica

2 cuminonzas mischedadas

1 classa d'expertisa
(per deteni criminals)

1 clinica da notg a Winterthur

MUVEL

vaccas da latg: 104

schetgs: 92

taurs da tratga: 5

vadials d'engrasch: 23

nuorsas: 49

pors: 382

pulam: 3646

(gaglinas che ovan, andas ed aucas)

schaumnas d'aviuls: 21

ECONOMIA

171 hectara = 1 700 000 m²
= 425 000 fests

praus ed ers

Ed ei vegn mess ora:

garnezi: 40–50 hectaras

truffels: 12–15 hectaras

ravas da zucher: 12–13 hectaras

treifegl: 15–20 hectaras

vegnas: 320 aras

puma: 270 plontas
(meila, pera,
plogas e
tschereschas)

LUVRATORIS

2 serrarias

1 resgia

1 scrinaria

1 mazlaria

1 lavandaria

1 linscharia

2 cusunzarias

CUL REIN ANORAGIU ENTOCHEN A BASILEA

Naven da Rheinau vegn il Rein aunc pli tgeus. Las auas speman mo sche zatgi semetta directamein encunter, las auas dil Rein che daventan tuorblas e trestas. Dallas claustras giud las collinas s'ei restau pauc auter ch'empau toccanaglia. A Zurzach giavinan las fontaunas cauldas. Dalla baselgia gotica e dil liug da pelegrinadi dian ins ton sco nuot. E digl eremit sogn Fridolin e dallas muniessas da Seckinga? Dalla abbadesa che ha regiu sur il marcau entochen el temps da Napoleon?

Quei tut ei da pia memoria
Toccanaglia!

Epi, la speranza d'anflar a Basilea dapli, lezza dat era, silmeins per part ell'aua. – Las regurdientschas dils vegls convents stattan els cudischs e sin las tablas dils epitafs ch'ei starschadas. Schebi che Basilea ei in vegl habitadi, las perdetgas ein gnanc schi numerosas. Forsa perquei ch'il marcau ei staus memia zun alla periferia ed ha giu bia da suffierer atras la retscha dils tschentanners.

Ed ins sedamonda, tgi hagi è detg il plaid el capetel a Basilea? Dapi l'entschatta dil *siatavel tschentaner* ha igl uestg cumandau las fiastas.

Ed uestg ei uestg!

Alla liunga ha el e ses canonis lu buca dau pli il damogn ella pastoraziun. Ils paders ein vegni, ils benedictins neu dalla Frontscha e silsunter ils franciscans e dominicans ed ils muntgs da sogn Augustin. La plipart mendicants e murdius ch'ei vivi dall'almosna enameiez la rihezia dils avdonts da Basilea.

Persuenter han els tedlau ils puccaus.

Ed ils uordens dallas mungias?

Las muniessas ein semegliontamein vividas pils auters, tuttavia quellas paupras femnas da riclalaidd che han savens savunda miers giu dallas unglas per dustar la fom. Las clarissas e las cartusianas han buca giu ina megliera sort. Entochen ch'il stemprau dalla reformaziun ha fatg fin cul mitus. Ils muntgs e las mungias han saviu ir per lur fatg; ils beins ha il cussegl dil marcau sequestrau.

H. Holzer 20

RHEINAU, VEGLIA CLAUSTRA BENEDICTINA
SIN L'INSLA DE RHEINAU; DA PRESENT INA
DELLAS PLI RENOMADAS CASAS DE PAUPERS
DE SPERT DIL CANTUN TURI TG.

SOGN GLIECI A CUERA; IL SEMINARI DE SPIRITUALS.

Per il sissont'avel onn de naschientscha dil scribent romontsch Ludovic Hendry, 18 ded uost 1980

Vic Hendry e sias historias cuortas

da Guido Frei

Las «Verduras dalla notg» prestan l'emprova. Sias historias cuortas, meinsvart da struscha-mein ina pagina e mesa fan ver a moda impres-siunonta ch'il lungatg romontsch serestrenscha buca mo al mund da purs en la muntogna. Ils carstgauns che nus entupein tier Vic Hendry ein secasai semplamein zanza – zanza enamiez ina cuminonza. La geografia emporta insumma nuot. Silpli ch'in num regorda alla sperta da logs enconuschents.

Ils carstgauns sezs han mintgin ina rolla socia-la e stattan in cun l'auter en relaziuns pli stret-gas. – Las acziuns ein plitost scartas e senza pli bia spergaments. Mo las persunas rasan ora ina intensitat nundetga denter ellas – e quei senza far enzatgei tut aparti, soliamein realisond di per

di las simplas funcziuns. Igl observatur denton auda e vesa manedlamein che siu cunti ha in bien tagl.

Ed ina pintga cumedia humana sefa e quei en in lungatg che vertescha buca excess; Vic Hen-dry ei trentels cul plaid e fa beinduras diever d'ina expressiun spartanica che constatescha semplamein ils fatgs. La concessiun ei d'ina di-rezia sorprendenta.

La historia cuorta «*La tschavera dil smacca-crappa*» detti l'emprova. Il toc consista buna-mein mo da construcziuns principalas; per ch'il col dil raquent vegni buca interruts, ston parti-cias subordinadas dalla construcziun bunamein untgir dil tuttafatg. Il raquent ei d'ina originalitad straordinaria e da gronda vigur.

Structuras d'in'ovra

da Bernard von Arx

En paregl cun ils ulteriurs lungatgs svizzers ein ins adina puspei danovamein surprius dils artists numerus denter ils Romontschs. Sco sch'ins fuss cuntinuadamein paregiaus da mitschar dalla stretgira, da quella stretgira che la pezza metta odentuorn. La fantasia siglienta ils tscherchels, silmeins lezza. Igl ei buca casualitad ch'ina gronda part dils artists romontschs lavura ordeifer las stagias da siu territori linguistic. Ins supporta vess e suffiera sut il squetsch da cul-turas memia pussentas, sco per exempel l'ale-mana ed era la taliana. Il tun e la colur, la fuorma ed il plaid mitigheschon. Ton che la fantasia ha silmeins maun liber; ella stagia ed accepta mo ils agens tiarms.

Plaids sco clis e claus e classena sorprendan meinsvart il lectur dalla prosa da *Vic Hendry*. E ses plaids muntan pressapau camon e zona e las persunas en si'ovra vegnan tenidas zaco a mistregn, bunamein adina cuntervegla. Carga-das ch'ellas ein d'in desideri nundetg da mitschar dalla classena ed ir lunsch lunsch... La plipart sesprova da fugir, denton ella tuorna, buca forse el ravugl dalla patria restrenschi-da; ins tuorna *internamein* anavos, a casa e... desista e resignescha. A pèr van era persunas

che han ina finamira en egl e sedostan, damai ch'ellas han in'ordra urgenta, sco Moses per exempel. «La gronda sentupada» ei inedita. Mo-ses targlina ed il Segner sto ugliar el per ch'el fetschi e mondi ell'Egipta e libereschi siu pievel dils latschs dalla sclavaria. Mo era biars auters audan il clom e stattan scochemai sin peis, van in pign tschancun a palpond, per silsuenter se-cavigliar danovamein giun plaun. Lein dir: l'em-prova schenada sefa plitost ella memoria, leu nua ch'ella transfigurescha magari casualmein e creescha in eveniment central.

Igl ei ver; las persunas seperschuadan sezzas ch'igl ei semplamein memia pauc, denton – igl ei memia tard da far remedura. In fatg semeglient semuossa expressivamein el raquent «... e sturneschan las uras» che cumpara en ton sco nuot el tom «Batterdegls». La calira che vess giu da scaffir ina bufatga relaziun humana seredu-cescha sil cauld dalla bugliotta ch'ei buca da cuoz. Biaras dallas figuras da Vic Hendry daven-tan diras; in exempel straordinari ei la historia cuorta «*La tschavera dil smaccacrappa*» ch'ei el medem mument forse in dils pli valeivels ra-quents dil poet insumma. Finfatg! Sias persunas adempleschan lur obligaziuns, di per di, mo onz

plitost sut la pressiu dall'ordra e catschadas ch'ellas vegnan meinsvart a cantun digl empermer carstgaun. Las historias cuortas «Ella fa tagliarins» ed «Il scuavias» prestan l'emprova.

Hendry fa persenn da sias figuras ed igl ei dapli che mo ina schampra cumpassiu. Ed el ha eglis aviarts per malgiustias socialas e survesa tuttavia buc il pauper gianter per las risteinas entuorn ch'ei buca mo l'unfrenda dalla circostanza u dalla relaziun economica; na, igl ei dapli. Lezza moda ei memia da bienmarcau. «Ils miniers» per semeglia, ilsezs dian dad ault e lain sentir la pitgira.

Vic Hendry sa che nus auters essan spir fleivleziar e munglaments e che nus essan traso sil precint da suttacumber. E milsanavon sa el che nus impundin buca tut nosa possa da dustar il malremass malguess che la sort betta en dad esch. Nus lein allegar mo in exempel: «Per ina buglia da lentelgia». Fa bien ch'ei dat è unfrendas veramein puras, sco per semeglia «Damaun ei Tschuncheismas». Ellas denton, ellas ein scartas e ual mo sco ina regurdonza dalunsch dalunsch che secloma «Il feigl digl anticrist». Il campiu dil roman banduna sia ucliva sco in pauper mattet, va naven e daventa mussader, tuorna cun in tgau plein ideals e vegn enina els fiars culs honors da siu vitg. Ins inculpescha il mussader d'in crim e catscha el cun la forza en perschun. Innocentamein – sco ei semuossa pli tard. Igl ei evident; las nodas dil malfatg selain buca lavar naven; il stigma resta e porta plogn vinavon.

Il carstgaun en fermonza, en fermonza dalla atgna persuna. Quei ei il *numnader general* dall'ovra entira entratga da Vic Hendry. S'ei pia stau da far curvien ch'il «Discuors cugl assassin» ei cumpariu ils anno 1970? Leu nua ch'igl autur rasa ora manedlamein ils fatgs dils perschuniers. Da bi da bugen eis el ius en casaforz ed ei vivius culs condemnai, empruond tgei ch'ei vul dir. Daveras in act maisudiu, en la litteratura romontscha tuttavia – che ha ordinariamein pli bia danvonz per nostalgia e glorificaziun dils dis plascheivels sils pastgets dalla affonza e dalla giuventetgna.

Era sias passidas d'avon biabein vegn onns fan ver. Ils raquents ord «Tia veglia daventi» digl onn 1957 ein tuttavia suttaposts alla tradiziun. Il stil ei detagliaus e pauc exacts, quei stil dalla convenziun. Tec a tec – buca senza ina certa lutga endinada – secondensescha il stil da Hendry. Las particlas danvonz dattan giu, la construcziun pigiura ed encunter l'entschatta dils anno siatonta ha il stil contonschiu precisu e clarezia. S'entelli – quei lungatg resch niev dat si

legns al lectur ed intermediatescha – malgrad il detagl exact enten describer – ordinariamein mo stauschs ed impuls da patratgs che garegian dil lectur da prender *peda e leger denter las lingias*, da meditar e *crear sez*; sias historias vegnan pli e pli cuortas, savens detgavunda mo ina u duas paginas e la finiziun dil raquent surlai igl autur a mintgin.

Hendry desista sapientivamein d'ina presentaziun da schabetgs straordinaris cun ina tensiuon exteriura ed ina culminaziun dramatica; el ei plitost il descriptur per propi dalla veta da mintga di digl um cumin e dalla femna sempla ch'el glorifichescha lu tuttavia buc, anzi sesprova da scuvierer la *particla humana* che secatta enten els. La lavur fitgada el survetsch dalla maxima e la braha da vegnir a ste cun la sort meina magari ad ina dicziun freida e dira che selai nungrazia mitigar cun bials plaids. La carezia denter las schlatteinas ei tut autra che angelica e Hendry plaida buca en semeglias e daventa malgrad buca maltschechs. *Ina aviartadad sorprendenta* vegn a secava ella fibra dalla litteratura romontscha.

Enzatgei sco in artg sefa sur l'entira ovra da Vic Hendry, in artg vastus e stendiu che fa en rom e fa resortir la cretta dil scriptur, ina cretta ch'el differenziescha severamein e buca senza il tagliom dil cunti. Forsa s'ei stau ina direzia nundetga dalla sort che ha menau el atras la cultura dalla bibla. Il tom secloma «Sur logs sogns» e cumpara igl atun 1980. Hendry crei – senza metter stagias sils urs dalla confessiu; la paupra *particla humana* ha la prioritad ed el di ch'il carstgaun seigi a mesa via senza il suttapei dalla cardientscha. Quella tenuta insistenta sefa atgnamein valer tier Vic Hendry dalla biala entschatta enneu; ils sumfils denton contonscha l'idea el cudisch «Sur logs sogns».

E... tratgs semeglionts van a pèr atras ils emprems raquents – tscheu e leu d'in suer pli u meins idillic ed en in vestgiu onz lartg – e silsuerter atras ils funs dils romans historics «Pieder de Pultengia» ed «Ils Saracens vegnan» entochen la litteratura dils dis presents che tacca ils problems caulds che ardan sut la plontapei. Ins vesa senza mirar aposte che las persunas da Vic Hendry van meinsanual giudavon e dattan is sut il fasch. Mo ils dels, ses dels, ilsezs dattan buca en schanuglias.

Ei stat siper la detta che Hendry ha atgnamein mai fatg poesias. Il vers, tuttavia il vers tradiziunal che sepiarda memia tgunsch en in sun melodic ed en lera e ritmica e... vulend metter en rema sefan incaps ed inexactadads che cunterfan en principi alla atgnadad digl autur. A mi ha

el scret inaga ch'el mondi per ina via particulara, ina senza paricarrs ni da vart dretga ni da vart seniastra.

La scursanida immensa dil raquent e la disciplina rigurusa atras ils dus decennis vargai regordan ins senza vuler da Heinrich von Kleist che veva en mira da dir la finala siu entir messadi en ina construcziun suletta.

La nuviola da Vic Hendry ei buca quella da Heinrich von Kleist.

Denton – sia dicziun hodierna regorda dil poet dalla classica; ed era el insista adina puspei danovamein sissu, ch'igl art valeivel stoppi tutta-via buca far diever dalla *baheida* sco ella sefa deplorablamein memia savens en nies temps present.

«Batterdegls» e las «Passidas» da Ludovic Hendry

Emprova de metter sin pantun da *Alfons Maissen*

Ludovic Hendry ha giu la curtesia de surdar a nus dus bufatgs cudischets en manuscret che cuntegnan mintgin 30 historias cuortas. Ellas ein veramein cuortas, las biaras de duas e meins paginas, autras pli liungas, p.ex. «Il battaquarts dils Diaulis» cun sias 11 paginas. Denter auter s'extenda ina contribuziun cul tetel: «*Mezca*» sur otg subdivisiuns sin 9 paginas. Mintga part che viva per sesezza, fa era part d'in entir, beinduras ella descripziun sco era en sia tempra litteraria.

Ei fuss stau bein pusseivel, era tematicamein, de far da quels cudischets mo in volum stampau. Cun raschun prefereschon autur ed editur de sparter en dus; in cudisch che dueigi comparer vid atun 1980 cul num *Passidas*, l'auter sut tetel de *Batterdegls*, la primavera 1981.

Nossas scolars dueigien haver in egl aviert. Historias cuortas ein adattadas per l'instrucziun. Ed en quella qualitat! In crutsch denton. Ei se-tracta buca de lectura de dumengias e surason-tga. Las historias pretendan lavur, capientscha e sentiment per ina maniera de scriver buca ordinaria ed isada.

Daco ein ils dus cudischs vegni battegiati aschia e buca auter? In ha num «Batterdegls» e l'auter «Passidas». In batterdegl ei cuorts. Il term caracterisescha buca mo la cuortezia dellas historias, mobein era la tempera e structura de quellas. Dal stgir digl egl claus dat ei cul batterdegl en in dai *clarezia*, splendur, veta miraculosa. Dall'umbriva meditonta alla glisch allarmon-ta! –

Passidas, fastitgs impregnai ella tiara! Ils fastitgs ein persuls, lignus, il caschunader sbriga-us, laschont ils legns dils pass als persequitaders.

Ludovic Hendry, scrivend, ha fatg ses pass e schau passidas, levas, grevas, en lingia, en storta, cuortas e liungas. Ils suloms ch'el passa ein variati: loms e lumetschs, dirs e strusch encurscheivels en passidas. De stuer ingiavinar e fixar tut quei multifar passar ei via crucis. Nus empruein, gizein nies spért e nos cuntials. Ei vegn era

endamen de satuer quei schani d'in passader che ha schau pass schi variati e savens buca pusseivels d'eruir en lur veras fuormas e significaziun. Mo nus pudein ca tier il fugitiv. E quei ei bien. Nus savein far nos patratgs e prolunghir nossa bratscha cun nova forza creativa; tut quei ch'il fugitiv ha schau anavos en pass e passidas. Pertgei il fugitiv ha gia per mauns de far novas cuorsas, pli preschontas e fermas ed impurtontas.

Nos perdavons datgavan meglier che nus ils fastitgs de lur intschess de veta. Ils Indians, ils pievels primitivs insumma, fuvan ed ein aunc oz meisters el cattar e destinar fastitgs. Ei fuva in ton de lur subsistenza. Per nos catschadurs ein ils fastitgs de selvaschinas caussa fascinonta e nizeivla. E nus lein daventar catschadurs spiritali, empruar de capir segns ed accents de nos buns scribents. E leu nua ch'ils fastitgs paran sblihi e mo pli en semeglias tucc'ei de far punts, de sesfurzar cun spért, cor e tschurvi.

Per dar in'idea co *Ludovic Hendry* lavura enten scriver sias historias cuortas, schein nus suandar cheu sut quater de quellas cun cuorts entruidaments. D'eleger las quater dallas sissonta ei stau stufi. Trer la sort fuss stau meins hanau. Il settanoda ha tuccau *La furnera*, *La stanza de spetga*, *La culana* ed *En bara*. Tuttas sissonta fussen stadas bein adengrau. Las elegidas dattan mo pauc digl entir, denton avunda per entschneider.

En «*La furnera*» ed «*Ella stanza de spetga*» ei la descripziun pli massiva. Da quella daguota entras la successiun dils fatgs l'atmosfera che la lavur betta vi sillas persunas e scaffescha rela-ziuns.

En «*La culana*» ed «*En bara*» ein ils fatgs, era las descripziuns impurtontas. Quellas e lur caracter, svaris denter generaziuns, caussas che succedan d'extrema purschida, che pertuccan e stauschan enviers igl intern dil carstgaun, caschunan contrasts. Cheu ei l'observaziun ed il cor che domineschan.

La furnera

Mei siglienta ella alla exabrutta vi Sedrun per in quadrel levon. Levon per vegn raps, ha ella detg, la mumma, senza pli bia. Per ils dus da tschun che vonzan sas ti cumprar in sitget zuchercandel. Buca zuchers dallas colurs. E . . . ch'ei vonzi è ina buccada per mein, Gion Martin; damaun vai jeu ina strentga lavur.

Tgi va bugen ina tilada, la sera tard, ual avon ch'ei siari notg? Jeu buc. Mo la mumma di ed jeu mon, giu en las vals e tras Claus Clis, ual sco in fugitiv che ha fatg ina cattavegna. La notg ei stgira ed ils baubaus ein traso sils calcogns. Quels utschacs tarladi che vegnan anetgamein davos la cuscha marscha vi e stattan sidavon. E davos ils puozs va la metta da fein per las darvenas; la stria bagorda che dat suenter dapertut.

Gnanc in'ura vai jeu dad ir atras ils uauls da Cavorgia e turnar, cun star ina piazza avon la banchetta, avon ch'ins sappi sepertschecher. In buobetgel da Maunsut sa spitgar, el cun sias caultschas tenschidas amiez il ventrel.

Da turnar sur il dutg fetsch jeu persenn; schi stgir eis ei aunc buc. La lenna da brisch ei semtgada, quater tschun bratschs lenn stgein d'in bien meter lunghezia. La mesira vai jeu siper la detta, cura ch'ins ha sez pinau ella cul bab.

Tschella ga eis ei stau il medem; l'esperienza ha num Vus. Enten il catschar dall'alva dat la mumma en fiug. La lenna che staupa miez dalla ladezia dil fuorn arda cuninaga sco in brestg. Il fuorn sescaulda, vegn buglients, rumpa ora sin clartgietschen e daventa silsuenter alvauns.

Alvaun ei bien; alvaun ei duvrabel.

Tgei hantieri a casa. La mumma sevilenta per miasclas. El ed ils affons van pils cantuns, per buca dar fiug. Suenter ver pervesiu glied e tiers, semetta ella vidlunder, la furnera. Buc'olma ei en cuschina. Las caussas bein, sco per exempel il briec ed ina tiarza dil sac frina, biala frina segal taniv dil plaun sogn Leci. Onn vein nus mess ora graun els plauns, buca siper las spundas ed enamiez las sorts.

Ella peisa cul maun e schazegia il quantum denter sedisch e gissiat kilos. Ed enten star giudavon, va la frina sco ina cufla bufatga el briec. Ella ei in stel putrida, la frina, avon ch'ella metti maun vidlunder e mischeidi cun aua e sal e levon. Las mongias ha ella viult en, entochen ils cumbels. La mumma semetta en schanuglias, stat giudavon e truscha e sfrega culs mauns. Ditg e liung, tocca che las aveinas sescuffentan sin las tempras e la pasta tacca sur ils cumbels. Sch'ella tacca, lu truscha ella vinavon, treis quarts ura silmeins.

Cun la fatscha suentada mira la mumma sil tatsch che semuenta e va dapart el briec. Ella springia in pèr pezzis frina vanzada sur la pasta, fa la cruschi e caveglia igl uvierchel sil briec. Igl auter lai ella sura.

Il bab e la mumma levan avon ch'il tgiet detti is on gagliner. E lez ei marvegli, era sch'el picla ora las gaglinas. Il bab ha surudiu che la consorta ha detg da na. Avon ch'ir a perver las duas genetschas ch'ein sefatgas mal, dat el il fiug en fuorn. Ella dueigi mirar suenter en ton sc'ina buna misura.

La pasta ha fatg bien e la notg ei stada buntadeivla. Il tatsch empleina il briec fil a streha. In briec plein pasta spuenta las mangognas. La mumma entscheiva a far si paun. Cun la rasuira carga ella giuaden el briec, taglia empermiez, zuola il toc sin la meisa e tschenta il paun sin la panera stendida sin l'aissa. La pasta cuorta rumpa e dat giun plaun, per cass che la furnera secumblida in amen. Quater aissas dad

otg pauns ina, quei dat trentadus tocs. Il dies e la bratscha dattan is. Ella tegn sut e stinschenta il plonsch e va vin fuorn e catscha danovamein en lenna. La colur clarcotschna tonscha buc.

Cul rasi fa ella dus treis paunets per ils pigns, è in per mei. Els dorman aunc ditg, malgrad ch'igl ei daditg clar.

Ils pauns sin las aissas stattan en retscha, van ad ault e semuantan per la letga. La faulda dalla blaha da rèsta ei ina stagia. Aschia ch'ella sa ir per siu fatg; il fuorn dat lavur. Ella carga pil ruschen, fruscha la cotgla d'ina vart e tila ella successiva-
mein atras la bucca ed ora giun plaun. Tut senza barschar la detta ed ils peis. Il slavun muosch gida suenter. Enqual cotgel sfarfatg sespruna e resta tscheu e leu en ina fessa. El sefuretga pli bugen ella crusta e scarvuna il paun.

Ella ha fatg schuber.

Il fuorn tarlischa buc; el ei alvauns e vin cuschina spetga la furnada. La lavur ch'ins ha fatg ina partida onns va bein giu dil scav. Il mument ch'ella va da plattas giu, ballontscha l'aissa levet sin la schuiala seniastra. In furner per propi vess buca ina megliera pesentincla. Cura ch'ella va da via vi cun otg pauns enina, quater ga bunamein exact els medems scavs.

Ina zucca anetga vid la panera ed il paun criu setschenta migeivlamein sin la pala fuorn ch'ella tonscha sin la platta buglienta. La furnada coi.

Ella ha buca el senn da quintar il furnadi.

Entruidament

1943 vein nus giu caschun de far in film documentar sur dil far paun-casa en in vitg romontsch. Il text sura reproducus da Ludovic Hendry vess surviu da lezzas uras per oreifer scenari. Hendry capescha de preparar il decuors dil far paun, trai tras cun savida de lungatg, terminologia ed enconuschientschas dils fatgs tuttas las lavurs, d'in cantun a l'auter. Da tschentaners vai en quella moda. Quei sentan ins ord ses plaids. L'esperienza, igl ei adina stau aschia! En principi dapertut tuttina, las variantas en lungatg e metodos che dattan de far: dal graun e frina al paun en cuschina!

Inschignusa ei l'idea d'introducir la descripziun cun la cuorsa dil buobet vi vitg per lavon, per il 'presheft', sco quei che nus schevan al product cumpraus ella stizun. Quella cuorsa de sera, tard tras las cavortgas stgiras, dat l'emprema tempra al fenomen della solitariadad che leventa superstiziuns e temas cun spèrts e bagordas. Era cheu detagls de veglia tradiziun.

Encunter casa secalman ils snuezis. La realitad vesa la pluna lenna de paun spel dutg, preparada ensemen cul bab. Cheu entscheiva la lavur massiva: lenna de scaldar il fuorn. Avon ch'il tgiel conti, metta il bab quella el fuorn. El center della lavur stat la mumma, d'ina lavur che sa ed astga buca fallir. Ils tschentaners han mussau de far paun per viver. El sto gartegiari: cul graun benediu dil Plaun s. Glieci, culs segns della

crusch sin pasta, avon in fuorn empleniu, snizond igl emprem paun plein odor.

Las lavurs succedan buca senza tensiun. Il mattet va sin camond sur vals per levon. La mumma sa ch'el va, mo buca senza schar corscher. Ella lai cumprar in toc zuchercandel. Quei ei ina plaschentina che calma; mo la mumma astga pretender. Sia lavur ei gie bia pli gronda, che fa scuflentar buca mo la pasta, mobein las aveinas della bratscha. E per tgi tut quella lavur? Senza scarpanzas logicas de funcziun e nomina-
ziun lai igl autur caminar la lavur. Ins senta la tensiun e la concentraziun della mumma che vertescha buca disturbi. In film dil far paun! Igl autur emprova de far la pesentincla cul lungatg e sia forza espressiva sco quei ch'el lai ballantschar l'aissa de paun silla schuiala della furnera, che va per la via cun siu prezius buordi en tutta segirezia.

Ei vegn buca senuspiu dals detagls che magari mo il versau, la versada sa imaginar precis e transponer act per act en sia totala funcziun nuninterrutta, manipulada cun agid d'inschignusas e simplas metodos, tschessadas, stuschas, interruttas, cun agid d'indrezs, urdigns ed uaffens. En quei mument entra cun profit il musader cun siu entruidament, in film, cun l'explicaziun de plaids svani e sblihi entras midadas structuralas buca pintgas els davos decennis. Il paun de mintga gi sto aunc adina vegnir daus oz a nus.

Ella stanza da spetga

Igl esch dalla pratica va buca filau. Sils urs ed atras la ruosna dalla clav sestauschen ils bufs ed impesteschan l'aria els corridors entochen avon igl esch-casa. Igl ei buca lev da definir il fried. La mischeida singulara d'alcohol e cloroform e hidrogen peztga viaden ellas alas dil nas e fa sguezia las puolpettas osum la detta. A pèr cun las buffadas vegnan las vuschs. Il colm dil tradel da cavitad ei pli recents che la vusch dalla schibetta che smeriglia.

Ils caputs che pendan vid la clavella regordan ch'entgins pazients seigien vidlunder. Ils dels ella stanza da spetga miran en siat vanauns ed han breigia da cavigliar las combas. Naparts sfeglian ellas gasettas che han il tien da rauba surstada. Denteren aulzan els il tgau e miran pils cantuns e fan il quen, il quen minuzius da buca vegnir sursiglius. Las tscheras ein atras atras remarcablas, quellas dils umens onz pli supportablas. Ina femna marcada dils onns mira mitgiert; sch'ella mira aschia spiarda ella il rest.

Ella stanza da spetga cuan las uras sco stratscha pils cantuns e fan aposta linlogn. Las preits ch'ei dadas si alv van a prau cun las fatschas. Ils portrets cun las flurs urbeschan o nuot. Il rom ch'enrama il diplom ei vegnius fuostgs ed il pupi mellens e trits e resda tuttina. Ch'igl um hagi acquistau el avon onns cun gronda fadigia. – La matta dil scussal alv sin la sava ei ina empermischun. Sch'ella ri va ei pli tgunsch dad ir suenter.

La stanza sezza ei particulara. L'assistenta fa amogna la sutga da tractament ch'ei sco ina da ruassar cun sia agra cumadeivla. Sche jeu stoi schi afuns – lu sun jeu a mauns. Sia lavur mecanica va a mi encunter cor. E mes egl tscherca in tegn entochen che la fintschala vegn cul sbabet. La cadeina entuorn culiez ed il sbabet fan endamen. Cura ch'ins vegn afuns ed ins fa la cumparsa d'in poplella. Il spider ei datier, percass che jeu vai vungas. La vergna dil tschitschader da spida promova buca igl aspect. Il bratsch dalla maschina da furar che sefetga agradi avon il nas ei sco in derschalet. En in truc secattan tschun retschas da mintgamai otg tradels, la plipart tanvialas da cavitad cun tagliom. Sch'il dentist fa diever mo da tschun, vesel jeu las cauras digl uestg.

Ils patratgs vegnan insurin. Perfin che la banera ed ils cuntials seigien semtgai ed il boier sappi ussa vegnir. Jeu vegn struschamein da cavigliar il patratg, ch'il miedi dat en dad esch; in um cun cavels strihai e tempras grischas. Il salid ei cuorts, buca malcurteseivels. Duront ch'el arva la spina e lava e fruscha ils mauns ha el temps da patertgar. Astgass jeu mirar agli en fatscha, fuss ei pli lev da vegnir suenter. El dat in'egliada sil pupi che l'assistenta ha rasau ademplat e damonda mei, schebein ei fori zanu. Il dentist drova mo muentar l'agra ed el sa far cun mei tgei che para e plai. Ses mauns inschigneivels van cuagl instrument da schubergiar denter las largias e silsuenter atravers las spundas, adina alla tscherca da defects ella glasira. Manedlamein su e sut – entochen ch'el dat encunter ina ruosna en in dils premulars. El tschontscha d'ina paradentosa che seigi denton buca alar-monta. La midada dil tradel di ch'el sepeini. Jeu sai buca pertgei che jeu tegn ils mauns da ludaus. Enaquella ch'el aulza il bratsch cul tradel da cavitad dil crutsch secavan las unglas ella pial.

La tanviala sibla egl ies, mo el fora da freid e l'aua calma la calira che sefa ella ruosna. El fora e spetga e distrai cun caussas banalas. Seslarga la ruosna, lu va la

lavoru bein giu dil scav. In pèr batterdegls smacca el da forza il tradel encunter las costas e munda ils res stgirbrins. La davosa furada stenda la gnarva. Jeu meinel il culiez viers il spider e lavel la bocca.

Ei fuss pli bi dad esser endirius.

Muments schess ins che la fintschala fussi in'existenza fictiva, muments. Il dentist ha aviert dapart la bocca. Dallas ordas ch'el dat alla matta capeschel jeu lidinuot. Ella ei allerta e cumpren sil fiat e scochemai prepara e smacca e zuola ella igl amalgam. L'odur dil fried dalla vatta osum la pincetta envida ina speranza. Che la procedura seigi gleiti finida ed ins vegli prevegnir ch'il dent mondi danovamein alla malura. El pren dils guoterets che stattan spalier dallas uisas tincturas e schubregia la ruosna da rudien. Ils tampuns dretg e seniester dalla schunschiva staupan a mi la bocca. La matta spetga cugl amalgam enta maun. Il mument ei singulars, il mument ch'il dentist smacca versadamein las duas huclas manedlas ella cava dil dent.

El spetga e traffica cun pupials.

Jeu spetgel ed arvel la bocca sco da ver la bua.

Allura va el cul sgartin bufatgamein suenter ils urs e las particlas ch'ei danvonz crodan sperasgiu. Cul péz dalla lieunga seperschuadel jeu, schebein ils logs seigien ulivs. La rudiala fina dil smerigl ei honzelia.

La ruosna ei stuppada. Ed jeu vai teniu adaquen la bunaveglia dil dentist. Avon che tarmetter mei per miu fatg ha el aunc allontanau il carpagl, quei carpagl ch'ei sco in malengasi che laventa retenientschas.

Entruidament

Ins pren ch'il descriptur de quest ambient modern seigi entaus en zuler, silsuenter ella sala de spetga, epi el luvatori per propi. El mira buca sco tons auters pazients 'en siat vanauns'. El observa ed entscheiva cun ina construcziun che savess buca esser pli sempla: «Igl esch della practica va buca filau.» Da quei defect para l'odur de miedi, de spital u clinica de derivar. Il ferm e complicau fried lai corscher igl ambient en general. Negins nums de miedis specialists che vegnan numnai, mai. Pli tard sesviluppescha la vera situaziun entras ils fatgs e las observaziuns. La tempra ei igl emprem quella della tortura dil spetgar, sco quei ch'els dus buobs spetgan en stiva sin sutga tochen che la mumma ha peda de vegnir culla torta per ulivar las cattavegnas. Els spetgan vess silla guillotina. Negin che vul esser sursegliu en sala de spetga. Era en santeri vai in suenter l'auter. Il miedi dentist sa siu mistregn entras ses studis, siu talent e sia practica. Quei ha el per scret ed enramau. Il pazient ei totalmein en sias greflas, en sia voluntad.

Il proceder digl autur ei progressivs, visuals, era cul lungatg. Dallas fatschas spetgontas seleigia la temperatura. Igl alv ei la color dil sblihi-

ment. Las preits ein alvas, la matta sin sava ei alva, il miedi ei alvs, il sbabet, las fatschas ein alvas, la color dil svaniment.

L'observaziun de Ludovic Hendry sebase sin esperienza. Ella ei gesta, era ella terminologia recenta, corrispunda all'impressiun che mintga carstgaun normal resenta ella medema situaziun.

Ei vegn dau d'entellir acziuns entras singuls aspects. Dals caputs sependi vid las clavellas sa igl observatur che la tortura ei zanza en tura. Mintga vistgal ha sia franca persuna. Dal rom sblihiu dil diplom, e pli tard vid ils cavels grischs dellas tempras, sa il spetgont penitent ch'il miedi ei buca ded oz, mo tuttina cudischius culla moderna, in um che persequitescha il niev, um de pulita confidanza. La maschineria para de funzionar senza sgurdin. Las manipulaziuns dils vivents san disgir! Tut ei els mauns d'in um expert che lavura viv sil tgierp viv de persunas. Da cheu l'atmosfera digl ambient. Ils tgisàs dellas dolurs. Mo talas constataziuns surlai igl autur a mintgin, era la banala damonda della buorsa pleina ni platta che plaيدا in plaid enviers ina megliera u mendra executiun tecnica e qualitativa dellas operaziuns.

La culana

Ellas ein vegnidas en surdina cun scalfins dad aur, ellas, las flurs piertg. Cura ch'il suleagl tenda ses radis sur ils frusts, arvan ellas lur barcuns toccadem. La manutta bogna il petgen ellas larmas da rugada ed ellas strehan las cumas melnas melnas sco aur spir. Flurs ein pil solit suttapostas al sefitem. Il temps ch'ellas impundan porta in bien tscheins. En ton sco nuot arrivan ils tavauns; els vegnan a termagl e spluntan pil paun.

Enstagl dils tavauns dattan in buob ed ina buoba neutier. La Nescha ed jeu, nus essan stai da nies persei e dein suenter il dutg si enamiez ils praus grass. Buca senza in tec malezia stein nus davos aura e schein ir ils auters buobanagls per lur fatg. Fertan che jeu stun en costas davos in mun furmicla, ei la Nescha allerta e termaglia. Ella rumpa il fustitg carnus d'ina flur e tegn las cazzolas viers il suleagl. Ils radis s'envidan ed ina splendor magica va a sepigliond d'in veider a l'auter. Il cural da latg ch'ei curdaus sil dies dil manut ei alvs e glischus sco la pial sezza. La cicoria cun la dentadira sc'in liun ei dada giun plaun. Nescha sblatscha il maun seniester encunter il schanugl ch'ei mur alvs.

«Vul che jeu ditgi si il bor?»

«Sche ti has tschaffen.»

Ella numna ils nums da dus da mes camerats ed il miu. Nescha sestenda e rumpa il fustitg dalla flur datier datier dalla cicoria e tegn las cazzolas ad ault.

«Jeu entscheivel cul Nazi epi cul Dumeni, ti eis il davos. A mintgin da vus dedicheschel jeu ina flur. Ed jeu suflel ina suletta gada. La flur ed il num ein in. La flur dalla quala jeu damognel naven las pli biaras cazzollas, lezza, lezza ha cattau. S'entelli, il buob en campi dalla flur. E che ti sappies, lez ei miu spus.»

Ina profezia schi franca ha funs ed uvierchel. La Nescha veva il tgau denter las ureglias ed jeu mez fetsch il gatti d'in poplella. Il latg dil stumbel ha tuc il flum dalla levza sura. Ella sepeina da dar la buffada. Il davos mument vess jeu detg ch'ella hagi reteniu ina particla dalla forza mantunada. Las cazzolas spatetschan e setschantan sco ina leva cufletta siper ils spitgs e las costas dils feins. Sils urs ein entginas dallas cazzolas renitentas. Il Dumeni ha pli grond cletg. Mo ual treis quater manedlas sefetan osumsum.

Jeu sun sin piarder la pesentincla.

Las gaultas dalla buoba sescufentan. Ella ha tratg ina fladada stendida e las cazzolas van sco ina cufla grassa da tuttas varts. La cruna ei niua dil taliter. Nescha strocla omisdus mauns a mi entuorn culiez.

«Neu, buca cheu, nus mein davos ils crests, ella foga.» Nescha ei vegnida datier e metta la palma entuorn veta. «Sas, ella foga essan nus persuls. Las flurs tardivas ein buca schi supervias e lur cumas ein pli melnas e bialas ed entiras. Jeu fetsch a ti ina culana.»

Ella veva fatg schi da rottambottel che jeu sun nuota vegnius en cul plaid. Ei vonza a mi nuot auter che schar regelar ed ir suenter sc'in totò.

«Jeu vi che ti spetgies.»

Nescha fa seser mei amiez las flurs. Enten tschuncanar la fustitga crodan ils curals alvs giun plaun e sin la mongia. En in fudetg ha ella ina tschécca pugnada ed entscheiva silsuc a far la culana. Ella fenda il fustitg sut la cuma e catscha la proxima fluretta atras la fendiala.

Da turnar a casa sun jeu ius igl entir tschancun cun la bratscha agradgiu suenter las caultschas. Sche jeu vess maculau la culana. Schebi che jeu vevel il sentiment ch'ella tegni sco fier e seigi senza mort, la culana dalla Nescha. A mi la culana ed a mia mumma leva ella porscher las ulteriuras flurs en fuorma da matg. Sin scala ei il bab daus encunter.

«Strias flurs piert tartognan il frust e sesmulan ch'ei vonza la finala in pavel dil fuortg.»

Jeu mon afuns sco da ver survegniu il mender lavatgau. La Nescha ei medema-mein untgida. E nus mettin la speranza silla mumma.

«Mumma, has ina vasa, la Nescha vegn cun in matg flurs.»

Jeu vevel viu memia tard il suadetsch dalla lischiva sil frunt.

«Schevas quei zerclem en pegna. Che jeu survegni aunc pli fetg mal il tgau, endi. E tes tacs silla camischa, tartogn.»

Dad ir da via giu sun jeu buca staus stgis dad arver dapart la bucca. E la Nescha ei ida per siu fatg senza mirar anavos.

Entruidament

Las historias cuortas de Ludovic Hendry dattan de far, de panzar, de studegiar. «Ella stanza de spetga» sco era «La furnera» pretendan exacta imaginaziun dils fatgs, de lavurs, moviments, corporaziun d'objects en moviment ed en posiziun statica. Da quella pusseivladad de personificaziun s'erisultan contacts cun divers materials, cun glied che s'accordan ni discordan, cun tensiuns. Savens pon ils temas applicai esser ordinaris, banals. Ins fuss inclinaus de gir: «Quei vess era jeu saviu scriver!» Ei pli gleiti getg che fatg! La semeglia digl iev de Columbus: pertgei veis *vus* buca scret? – Scriver ei era in act de curascha, cunzun sch'ins vul sefar valer cun extremitads. Ludovic Hendry va buca senz'auter sur la greppa giu. Mo el s'exprima beinduras vulidamein en massiva moda, congruentamein al tema, agl object al qual el vul sededicar. In tal exempel demuossa sia historia cuorta. «*Il camon*». Ei dependa co ins gi e numna la caussa. Ei drova art e lez mitigescha las banalitats immanentas. En tals muments se presenta plitost la fleivlezia, il prighel de buca tener tras stilistica-mein. Ruttadiras de stil ein cuningada encurscheivlas e pregiudicheschas las stentas. Hendry emprova cun tutta forza ded untgir scarponzas.

La historia cuorta: «*La culana*» ha autras qualitats che las sura menzionadas. Sper parts descriptivas sezeivran cheu duas ga duas persunas: dus affons, aunc buca seconfruntai cun diras e nauschas experiencias della veta. Dasperas ils geniturs d'aventai realists entras la dira lavur ed ils gronds quitaus che quest mund cuschuna.

Il termagliar innocent dils dus affons, schizun tradizional, pia dai vinavon dals geniturs, revelescha bials contacts culla natira vegetativa e humana, biala e fina; mo survegn la finala la frida mortala en muments che las pitgiras dils carschi survargan la norma usitada.

La tumplentga confruntala denter ils sentiments innocents dils dus affons ed ils carschi, la robustezia de lur dir secuntener en reacziuns schocontas dil bab e della mumma, mintgin d'els ella moda che pertucca lur revier e practica della veta, para inhumana, quasi surfatga. Nies autur vul demonstrar cun fermas e recentas colurs, cun plema ferma. Sco'l gi e la notg seconfruntan cheu, anetgamein sco'l cametg ord clar bi tschiel, divers patertgar e sentir. Per ils pigns po in mund esser daus ensemen. De seconfruntar culla realitad tucc'ei a scadin, pli baul ni pli tard.

En bara

La mort ei vegnida alla metta ord la letgera ed ha suatiu il padrin sidretg avon il letg. Da mesa l'ina dalla notg, strusch ch'il gliendisdis ha giu alzu la faultsch, in gliendisdis da fenadur sil pir far fein.

Ina steppadad grevadetscha! Ella stiva grischa e bassa ardan duas candeilas ed il Sigisbert ei naven. Las umbrivas dalla flomma targlinan e segeinan sil plantschiu slavazzau. Quella glisch immaculada da candeila. Ed en quei pulover semagliu e trit cumpara el avon il tribunal. Da tgei vart? Igl ei il raschienen da duas, ina dretga ed ina seniastra. Duront sia veta eis el ius la via profiteivla, enqualga sco ina geina.

Ina mesa construcziun ei rentada vid la levza sura sco sche l'autra mesadad fuss ida entraviers. Co vul el subsister senza bucca, senza lieunga, senza gula. Era las palpebras liungas osum ils uviarchels ein stadas surpridas. Ils eglis ein mo miez claus, ferton che la pupila ei pitgiva e steria. Rascha pégn tacca vid ils mauns, quels maununs che han nudau tgunschamein entirs uauls. Il largau cola dallas fessas dil lenn stgein ella trucca e renta e stinschenta ils vezis. Ils mauns ein condemnai a far nuot – dano d'emprender ils misteris dalla pasch. Gliez il schabetg dalla mort ei in schenghetg. Cura ch'ins maungla entscheiver ses affars els vaus sutterrans; la mort ei sco la pitauna cun siu fried da smarschira che lavura el stgir dalla notg.

Ils plitier stattan chignai en retscha e sbluccan paternos. Ils ins van stediamein giuado per mitschar in'urialetta dils duers pesonts. Tuornan els anen e vegnan lur glied per dar l'aua benedida, catschan els il culiez ellas spatlas, prendan il fazalet da nas e fan quitar. Las larmas ein sfurzadas e la vergna fa murir il defunct ina secunda ga. La vergna.

Ella ei sco igl ustgem dallas miurs en in clavau decadent nua ch'ei tila e trai.

Il premnaschiu stat sisum da vart dretga e survesa l'entira raspada da paternos. Biars dils mediochers ein pils cantuns e fan ina vera uraziun. Ilsezs quantan nuot, ils empermers carstgauns. Lupi, il premnaschiu stenda il culiez e tegn mirau suenter ils aults. Culs onns ha el fatg si ina pellitscha da tschut che cuarcla tscheccamein. Pigl auter eis el in chezer chechi ch'ei vegnius sidatgau cun la premura dil bab ed ina hazra gnaffa. Ses eglis cotschens taccan traso vid igl esch, schebein ses amitgs vegnien, quels che han gidau el silla buora. Lu puspei cul nas da finiastra ora – ed el freda igl aroma dil fein e quel dallas rosas che sefetan siper la preit entochen als barcuns verts che laguotan la glisch. Sto bein esser che ses patratgs ein ordaviert e van per las tarsennas. Il cuacotschna ei da pli biala maniera. El dat sinzur e lauda il defunct pervia dallas antifonas ed ils psalms, ferton che las schualmas fan rudi-rudiala.

Il figliol ch'ei vegnius aposta ei semegliantamein daus ella lera. El mira a piarder ed untgescha sapientivamein dad entscheiver il rusari e da dir la litania. E cul deprofundis ha el ora ed ora giu empau da schuffa. Igl ei da haheias enneu usit ch'il figliol porta il padrin alla fossa. –

In tschiec vess viu. Suenter ch'il figliol ha giu dau l'aua benedida ed ei ius honzeliamein d'ina vart, ha Mengia, la consorta dil defunct cun sia fatscha da Nossadunna dallas dolurs ed il Lupi risdau in pèr plaids sut vusch. Scochemai eis el staus in techet siado e sil precinct. Siu gatti e las egliadas lain sminar ch'il quen dil figliol seigi buca gests. Enaquella ch'el aulza ils eglis sur la pegna fa el persenn,

persenn il maletg dil Lupi sco buob da scola. El clar dalla candeila vegnan buca mo las bandieras alvas dall'affonza vivas, sco per semeglia ils biemauns dil padrin, mobein il maletg sblihiu dil schabetg seprofilescha.

Duront far quen veva il figliol priu inaga il Lupi pil nas. Cumpatg ch'el veva ina pial pli castga e delicata che ses conscolars. Disgraziadamein ei l'epidermis da miez il nas restada en fuorma d'ina fina zuola denter il polisch ed il letgagroma.

Las stgisas ein tuttas dadas ella fletga.

Il Lupi veva bunamein griu ora la bucca cun siu nas scurtgau. La petta pagada ei vegnida silsuc. Il padrin veva fatg sfracs e mess al figliol il tgau denter las ureglias. Tondanavon ch'el fuva staus dis ora bara.

La Mengia, lezza veva buca calau da dar sut tiara.

Il figliol ed il Lupi fuvan s'entupai biaras gadas, mai denton per propi.

El veva buca perdunau.

E la Mengia porta suenter.

Ils dus rusaris pigns ein alla fin ed il figliol stat sin peis per far la crusch cun la frastga verda. Mond sper il Lupini vi sa el che l'emparada vegn buc. El ha il sentiment ch'il premnaschiu seigi freids e steris e pli morts ch'il padrin. Il figliol ei danvonz.

Entruidament

L'atmosfera d'entschatta lai già perscorscher la grevadetgna dil svilup della historia cuorta: *En bara*. Igl um vegn suatius sidretg avon siu letg dalla mort che vegn ord il letg. Igl ei vargau la mesanotg. La faultsch ha siu dubel senn. Step-padad grevadetscha. Igl um ei naven, las candelas ardan vinadon. Vegn el truaus dalla vart dretga ni seniastra? Avon il tribunal sto el sepresen-tar cun siu pulover trit e semagliu. Igl ei iu anetg. Sia veta ha buca mo giu bunas varts. «El va la via profiteivla, enqualga sco ina geina.» – Ludovic Hendry dat dil miert in stgir e penetront maletg realistic.

Ils plitier serimnai entuorn la bara fan buca ina megliera impressiun. Faulsidad e bigotteria dattan il tun, buca la vera malencurada.

Il premnaschiu diregia il di de bara. El ha capiu de sefar sin cuost dils auters. Era oz ein ses interess tut auter che commiseraziun. El mira suenter ils gronds che han gidau el silla buora.

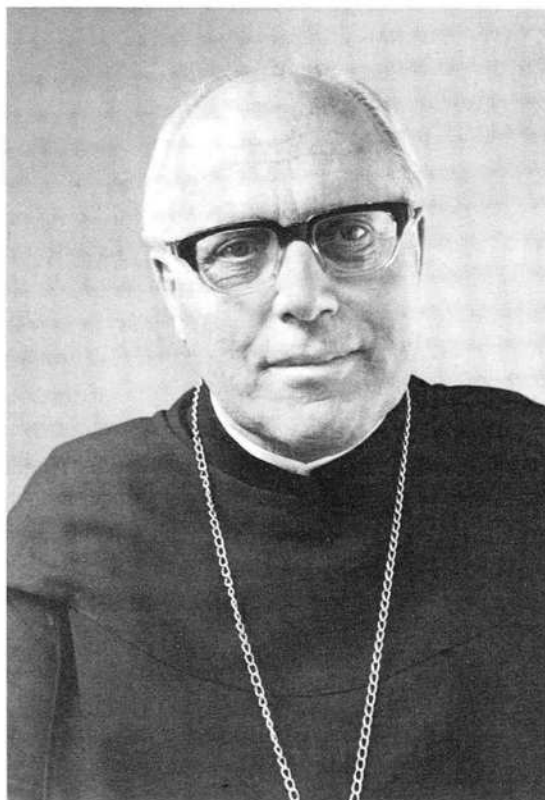
L'episoda centrala succeda entuorn il mori-bund denter il premnaschiu ed il figliol dil mori-bund, che ei vegnius aposta suenter bara. «Igl ei da hahaias enneu usit ch'il figliol porta il padrin

alla fossa» Sa sche quei dretg vegn concedius? Dals moviments ed egliadas vesan ins ch'ils quens de pli baul denter il premnaschiu ed il figliol ein buca scuntra. Era il miert sto esser cumpigliaus. Igl ei de perseguitar bein co nies scribent capescha de levar, schar seconcen-trar in schabetg dil vargau che vegn a dominar tut las autras regurdientschas.

Impurtonta ei la triangulaziun dils fatgs e dils acturs della episoda, atgnamein pauc edificontas: Il miert, bab Sigisbert, il figliol, il fegl vegl dil miert. Zacu, avon onns en scola, duront far quens, sto il figliol haver vulnerau malamein il nas de Lupi, il premnaschiu. Il blessau bergla sco in ch'ei orda senn; il bab, pli datier dil fegl che dil figliol, bingla il figliol ch'el resta gis ora bara. La levantada de quellas pauc edificontas scenas stgirenta il gi de bara aunc pli fetg, la tresta situaziun. Cu il figliol passa il premnaschiu per s'absentar «sa el che l'emparada vegn buc». El vegn buca dumandaus de purtar la bara alla fossa, quella dil padrin. Ils quens stridai, mai perdunada stampada, fan entiert ad in dretg d'isonza centenar.

In viadi perliung il Rein

da Alfons Maissen

Avat de Mustér, dr. Victor Schönbächler.

In bi gi d'atun 1979 entscheiva in viadi d'exploraziun d'enzacons gis perliung il Rein. Intent: emprendre d'enconuscher empau meglier claustras, paders e muniessas, la cuntrada cultivada dapi mellis onns sper ed entuorn quei impurtont flum europeic. Per redeger manuscrets per in treidubel Radioscola sur: *Muntgs e mungias spel Rein*, cun sufficienta illustraziun, realisond era ina partida intervestas cun umens dil fatg, fuva in tal viadi necessaris. Ils maletgs allas paginas 56–59, muossan las personas activadas. Plidau han era duas superiuras de scolos e claustras, a Glion ed a Constanza, ch'ei promptas de dar plaid e fatg, mo che lessen buca esser dadas en maletg. Sur dils maletgs a plema ell'emprema part dil Radioscola vegn menzionau en in auter liug.

Ludovic Hendry veva giu fatg pli baul ina viseta a quels loghens e preparau nossa vegnida. Quella ga stuein nus era haver cun nus *Tumasch*

Collenberg, operatur dil *Post de programs* a Cuera. En treis ei bi far viadi! –

Igl'emprem sanctuari spel Rein ei la claustra de Mustér, fundada da sogn Sigisbert e Placi egl 8. tschentaner. Igl ei la pli veglia claustra benedictina aunc oz existenta en Svizra. Contas gadas che quei venerabel edifeci ei vegnius arsen-taus, spazzaus, raquenta la historia en vivas colurs. Adina puspei eis ella levada si da mort en veta, sesalzond e resplendend vinavon ord ruinas ed umbrivas, e quei tochen sil gi ded oz. *Avat dr. Victor Schönbächler* pren peda en claustra e rispunda curtesevlamein per romontsch a nossas damondas sur la fundaziun, la veta, lavur ed intent digl uorden benedictin. Mustér cun sia claustra nunseparabla stat en ina altezia ded 1143 m sur mar, al pei d'impurtonts pass, cun fin ed entschatta de duas viafiers de rara attracziun ed impurtonza.

In pass pli lunsch engiuviars e gia se presenta cuagl'emprem marcu sper las rivas dil Rein la claustra dellas dominicanas, fundada la secunda mesadad dil tschentaner vargau. Ils edifecis moderns resplendan dapi 1969 en niev vestgiu, en gagliarda comparsa neuagiu dagl'enconuschent plattiu Plaunmaria. Quella claustra cun instituts e spital a *Sontga Clau* ei enconuschenta per sias scolos. La superiura de quellas dat audienza per romontsch, schegia oriundamein de lungatg tudestg, e raschuna dalla fundaziun, dil svilup della claustra, dellas scolos, punctuond cunzun era igl intent sublim dell'instituziun. Il lungatg romontsch e sia cultivaziun vegn era risguardaus commensurablamein en quels ravugls scolastics de tempra tudestga.

Tras la *Cavorgia* denter Glion e Rehanau, cun ses vasts uauls, scarpas e gagliardas vallatschas, mava ei pli baul plaun e cun adatg. Ei deva impediments respectabels per jester, viandonts ed indigens. Mo dapi trei e quater melli onns ein cheu d'anflar fastitgs de nos perdavons. Neuasi da perliung il Rein hai adina dau contacts culturals, religius e commercials.

Cuera ei sez d'in uestgiu gia dal quart tschentaner enneu. Quei secund ed impurtont marcu sper las rivas dil Rein, ei enconuschents gia el temps roman; igl ei nossa tiazza staziun. Las claustras de s. Clau e s. Glieci cun lur historia van a pèr cun quella digl uestgiu. Nus serendin el Casti episcopal, nua che uestg *Johannes*

Vonderach dat cordiala ed interessanta audienza sur dil vargau digl uestgiu e dellas claustras. Era el plaidda romontsch per nos scolars. In puschegn ed iuas frestgas dalla vegna dil Casti, ina cuorta viseta tras ils vasts spazis sut guida digl uestg dattan la culminaziun a nossa viseta. Mustér, Glion, Cuera, ensemen cun Trun representan vegls loghens de cultura e d'influenzas religiusas e politicas della veglia Rezia.

Il Rein cula senza paus era sunter Cuera enviers la gronda butschida dil *Bodan*. Strusch vargai ils vegn kilometers ch'ina nova claustra cun sia baselgia barocca semuossa seniestier sin in ault. Igl ei la claustra de *Faveras* ella dema-neivladad della Val Tamina cun sias auas termalas de 52° calira, enconuschenta staziun balneara e frequentada gia el temps miez dad aulta aristocrazia. La claustra de *Faveras* ei vegnida fundada 730, sesviluppada, carschida en impurtonza, mo sco tons exempels muossan, ida en decadenza materiala e spirtala e vegnida sligiada igl onn 1838. Oz survescha ella de dimora als malsauns de spért dil cantun de Sogn Gagl.

Las vastas rivas dil *Lag de Constanza* e siu grond contuorn planiv ein enconuschentas per lur claustras vegnidas fundadas gia avon biars tschentaners. Igl origin de quellas e lur historia ein vegnidas studegiadas intensivamein. Quei demuossan impurtontas publicaziuns.

Nus s'avischinein plaun a plaun al marcau de *Bregauza*. Nus passein quei vegl ed impurtont marcau che gia ils Romans enconuschevan, per contonscher la claustra de *Mehrerau*, quasi siglur dil Lag. Ei setracta d'ina claustra oriundamein benedictina. Dapi 1854 eis ella danovamein habitada da paders cisterciens, che eran vegni scatschai ord la Svizra.

Igl *avat dr. Cassian Lauterer* explichescha a nus sin pindella la historia de quella claustra. El lai corscher ch'el giavischi buca memia bia visetas de turists. *Mehrerau* seigi in liug de silenzi. La scola, enzatgei pureria, la veta monastica e contemplativa hagien cheu surtut la preferenza. Sunter la puschida d'in vinars, forz e savurus, della cuntrada claustrala, muossa el parts digl edificii cun gronda curtesia, la renomada biblioteca, la nova baselgia modernistica, erigida e renovada sin fundaments pli vegls. De grond interess ein las excavaziuns della veglia baselgia romanica.

Da quei liug de meditaziun va il viadi encunter *Constanza*. Per la secunda gada tucc'ei de pas-

Dr. Cassian Lauterer, avat de Wettingen-Mehrerau.

sar ils confins, quella ga en Tiaratudestga. Sunter in genter alla buona, anflein nus ellas strengas gassas dil vegl marcau de Constanza la venerabla claustra culla baselgia, gest sco quei che *Hansueli Holzer* ha malegiu ellas alla pagina 27. Quella claustra vegn populada da muniessas dominicanas. Ella ei vegnida fundada el temps miez e maina stada bandunada dallas muniessas. La priura della claustra stat a nus a disposiziun, plaidda sur de plirs aspects claustrals, less la finala porscher a nus in puschegn, mo plirs loghens ein aunc de visitar ed il viadi tocca Schaffusa respectabels.

Cun empau breigia anflein nus il rempar che ligia dado Constanza la riva dil lag cun l'insla de *Reichenau*. Ella sesanfla sin territori tudestg e tschentada ella part dil Bodan cul num *Lag de Zell*.

Quella insla culs treis vitgs de Zell-sura, Zell-miez e Zell-sut, ha giu el vargau ina gronda impurtonza culturala e religius-monastica. Ils treis ravugls claustrals dattan aunc oz perdetga de sia gronda fluriziun medievals. Ludovic Hen-

Dr. Kurt Bächtold, bibliotecari dil marcau e vegl cusseglier dils Stans dil cantun de Schaffusa.

Dr. Rudolf Knab, caumiedi e directur della clinica a Rheinau, Turtig.

dry alleghescha quei fatg allas paginas 30–33 dil Radioscola.

La claustra ei vegnida fundada gia igl onn 724 dagl uestg claustral de stirpa francona, *Pirmin*, daventa igl 8. tsch. in dils pli impurtants loghens de cultura cristiana. Mintgin dils treis ravugls cumpeglia beins ed edificis claustrals. Il possess territorial de quella claustra fuva gronds, el 13. tsch. incorporada egl uestgiu de Constanza. Sco cun tontas claustras eis ei era iu cheu: fundaziun, svilup tras biars tschentaners, culminaziun, bassezia, decadenza. 1757 vegn la claustra dissolvida, 1803 secularisada. Igl art en edificis, picturas, sculpturas ed autra documentaziun ei remarcabla, schegie oz scarsa en confront culs monuments destrui. L'insla de Reichenau ei buca de scumbigliar cun la bia pli pintga de *Mainau* da tschella vart dil *Dies dil Bodan*, era buca cun *Rheinau* (mira p. 39 dil RS).

Dall'insla nunemblideivla de Reichenau vai puspei anavos quei pign tschancun tochen Constanza, sur punts ed auas, epi in grond toc perliung ils Lag-sut, traversond sin territori svizzer ils vitgs ded *Ermatingen*, *Steckborn* ed auters. Avon *Stein am Rhein* vegn il viandont surprius d'in aspect tut aparti, dall'insla de «*Sogn Ottmar im Werd*» cun sia interessanta historia. Cheu miera ils 16 de november 759, en perschunia, il grond suandader de s. Gagl, fundatur della claustra de medem num. Entuorn 719 era s. Otmar vegnius tarmess, sin giavisch, da Cuera a Sogn Gagl per meglierar leu la situaziun suenter la mort de s. Gagl. De provegnientscha alemanna, vev'el studegiau de prer a Cuera sut la dinastia dils Victorids. Il maletg sin p. 59 dat in'idea de *Werd* e sia situaziun, muossa la sbuccada dil Rein ed il vitg de *Stein am Rhein*, al qual nus fagein ina cuorta viseta. D'admirar ein casas burgheisas, tuors e portas beinmantenidas, ina anteriura claustra benedictina: *Sankt Georgien*. Ella ei ina dellas pli bein mantenidas neu dal temps miez.

Il viadi continuescha, ed en cuort sepresentan las claustras de *Wagenhausen*, *Dissenhofen* e *Paradis*, tut loghens de gronda e liunga historia.

Nossa mira ei de contonscher tochen la sera *Schaffusa*. Leu vegn stau sur notg en gronda hospitalitad tier *Ludvic Hendry* e famiglia. Ina tscheina frugala, ina ni pliras butteglias «dal meglier» animescha la sera, ed igl ei nuota mal che la stauncladad betta nus beinduras en cucca.

La damaun continuescha la lavur cun novas intervestas a *Schaffusa* ed a *Rheinau*. A Schaffu-

sa visitein nus il *Museum de Numnasontga*, pli baul claustra benedictina. Ils baghetgs d'economia de pli baul han stuiu ceder all'industria. Baseglia e museum ein de grond renum. Cun caschun d'ina viseta ella biblioteca dil marcau rispunda *dr. Kurt Bächtold* a nossas damondas, che vegnan sco tut tschellas registradas sin pindella.

In liug de tut agen caracter ei l'insla de Rheinau, sin via a Basilea, sin territori de Turitg. Oz fa il complex della veglia claustra benedictina part de stabiliments che dattan albiert als malsauns de spért dil cantun de Turitg. El ei vegnius slar-

giaus considerablamein cun numerus novs baghetgs e clinics. Alla testa de quei immens complex stat igl enconuscent directur e miedi *dr. Rudolf Knab*, che rispunda era el en tutta ruasseivladad a nossas damondas.

Aunc la medema sera sespartan nossas vias, *Ludovic Hendry* enviers Schaffusa, *Tomasch Collenberg* cul sribent de questas lingias, encunter Cuera. Ei drova aunc bia lavur tochen che Radioscola e las treis emissiuns ein fatgas.

La cuorta e munglusa descripziun ha la mira ded animar ina scola u l'autra de far il medem viadi perliung il Rein.

L'insla de «Sogn Otmar im Werd», culla sbuccada dil Rein ed il vitg de *Stein am Rhein*

Ludovic Hendry, sia veta e sia ovra

da Alfons Maissen

Enzacons patratgs

Ludovic Hendry ei naschius ils 18 d'ost a Cavorgia, in'uclica sisumsum la Cadi, da maun dretg dil giuven Rein; da tschella vart, sisum ils Plauns en parada, il capoliug: *Sedrun*. A Cavorgia ei bi nescher igl uost. L'odur criua dil liung unviern, schampras vias d'unviern tras las cavorgias de pli baul, tut mitigau e calmau. *Surrein*, in tschancun pli elevau, al pei dil Tgom, fuva meins giud via. Il triangelh dils treis vitgs bein sparti e definì, eran la veta de Ludovic Hendry. Las cruschs dil ravugl restrenschiu, digl abandun, la forza de seriscuder, de surviver ein impregnadas ella veta de nies giubilar.

Scrìver enzatgei sco la glieud sur in um che ha luvrau e barhau en tala moda, ei in'incumbensa strusch pusseivla. La veta ni l'ovra? Ei va in en l'auter. *Viver e sescampar* giuvart dil grond mund, betta *lavor* ed *ovra* en bratsch. Ina conso-laziun; la situaziun, uals schurmegionts spargnan peinas e temas de boas e lavinas.

Ludovic Hendry ei il giuven dils numerus fargliuns, beniamin da famus geniturs. Il bab de pintga tschontscha, mo cun plaids sin stadera. El scheva suandar il pign en moda activa en sias lavurs de pur, gia la damaun marvegli de pever. Da quellas experienzas schi vivas viva nies autur litterarmein aunc ozildi. La tschontscha cursiva ed animada de L. Hendry ei bein in dun dalla vart della mumma giu da *Selva*. Ella surpren il domini en famiglia dal mument che il bab banduna, onz baul, quest mund. La carga greva d'ina gronda famiglia sederscha tutavia buc, il rodam resta unschius, cava via en tuttas situaziuns, metta fastitgs en ferma cavadira. Treis dils fargliuns che daventan scolasts ed educaturs.

Empau scola e studis

Dal temps che Ludovic Hendry ha priu per l'emprema ga si dies sia teca de scola, veva el buca de sestrappazzar tras cavorgias. Giuven l'uclica de Cavorgia tschaffava in casetg isolau la respectabla roscha de paucas familias. Ils scolasts ston esser stai buns, la situaziun statteivla. Ins veva il scolast ell'uclica. Ed oz? En in temps de progress e tecnica maisudida? Cheu vegneva luvrau e fatg il pur. Vi Sedrun mav'ei per cumpras specialas en stizuns senza letgas per in'uclica. Carrs e bos la stad, cun sliusa igl unviern tras nevaglias e vias cavortgas.

Suenter sis onns scola primara a Cavorgia vai gi per gi, tut unviern, vi ella «università» de *Camischolas*, el baghetget della scola secundara dell'entira *Val Tujetsch*. Era cheu la scarsa sempladad, strusch paregliabla cullas relaziuns d'ozilgi. E cheu doceva lu in dils pli enconuschents scolasts della Surselva: *Sep Mudest Nay* de *Danis*. Da quei um de perfetg lungatg e savida scolastica, ei nies autur vegnius scolaus e for-maus.

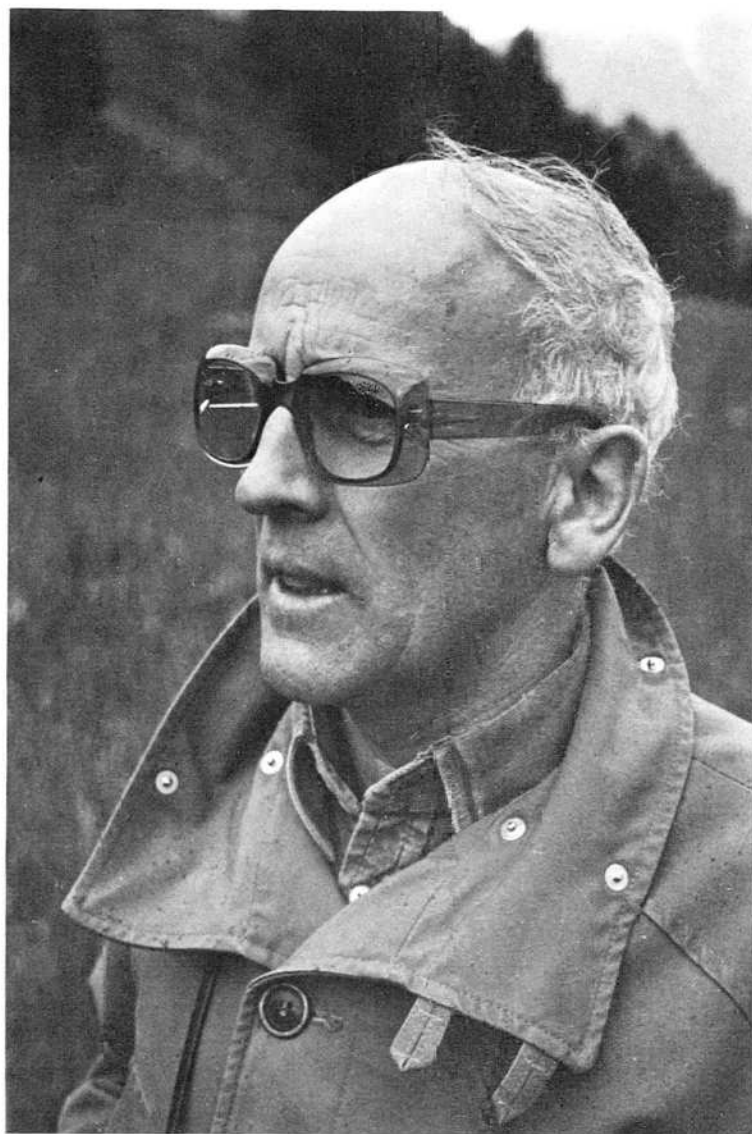
Suenter treis onns va el, sco ses dus frars pli vegls, a Cuera per studegiar de scolast. El mava bugen a scola ed empiru «ina pluna», – sco quei che nies autur s'exprimess.

Fini ils studis a Cuera ed emplenius cun sa-bientscha scolastica, cunzun teoretica, plein speranza e regl d'esser retg en scola, dat ei ils emprems scarpetschs: per dus onns buca raschienen de survegnir piazza. De restar lischents fuva buca dau ad in Hendry. Cun survetsch mili-tar ed in semester a Milaun, e quei duront il temps d'uiara, passa il temps. Dasperas segidar culla mumma el menaschi puril. Finalmein sa el entscheiver en in'atra uclica della val e dar scola, a *Selva* che cumpigliava era ils affons de *Tschamut*.

L'odur dil studi persequitescha vinavon il giu-ven scolast. All'università de Friburg acquista el la patenta de scolast secundar e daventa sco-last a *Sedrun*, dapi 1960, pia 20 onns scolast secundar dil marcau de Schaffusa.

Entschatta de scribent romontsch

Igl emprem ston ins *viver*, epi pér *scrìver*! Experienzas de veta avon che tschappar per la plema. Quei ha Hendry fatg, tutavia buc scribent prematur e tumpriv. Co las empremas entschattas ein succedidas fuss de metter a scret. Ni temps ni spazi che tonschan. Era vein nus buca saviu persequitar igl um ed amitg continuada-mein e da rudien. Bia stat el zuppau della notg. Sia bibliografia, publicada alla pagina 72, en-tscheiva cun raquents reuni sut il tel: *Tia veglia daventi*, reminiscenzas de giuventetgna, che cumpeglian contacts e regurdientschas de giu-ventetgna cun siu bab. Il scribent ei en quei mument 37 onns vegls, ed in bionton scartiram veva gia tscheu e leu priu fuorma. Cun «*Tia veglia daventi*» entscheiva la carriera de scribent Ludovic Hendry. La gronda retscha de cudischs e lavurs litterarias e culturalas ei mai vegnida in-

IGL AUTUR LUDIVIC HENDRY

La casa paterna de Vic Hendry visum Cavorgia, cun ingress davosen, denter clavau e casa (mira maletg p. 69)

La famiglia de Giachen Martin Hendry a Cavorgia. Il bab ei naven, la mumma Barla Catrina ha priu cun curascha las hottas enta maun. Nov affons, denter quendisch e trenta onns, ein stai per la mumma ina bufatga purtadira. Il frar vegl, il Toni, ha assistiu ad ella, grondamein. La foto datescha matei dils anno 1946, pressapauc, a caschun dallas nozzas dil frar Placi cun Cecilia Schmed de Cavorgia. La Maria, la sora veglia ch'ei morta cun 27 onns, ual avon il bab, ed in fraret nievnaschiu, il Placi Sigisbert, ein buca sin la foto.
Ils fargliuns secloman, suenter la vegliadetgna:
Toni, Barla, Luis, Ludivina, Rosa, Placi, Felici e Josefina.

Davontier l'ucliva de Cavorgia culla casa paterna de Vic Hendry visum. Vesta vi sil vitg principal de Sedrun ed el funs il Pez Culmatsch ed il Pez Nair.

terrutta. E legramein continuescha el sia produciun. Siu 60avel onn de naschientscha para ded esser pli fritgeivels che mai.

Las sentupadas cul scribent Ludovic Hendry

La pli ferma rascha dat ei cun buns cumpogns de lavur! Emprims contacts culla Val Tujetsch dateschan dals onns 30. Il scribent de questas surpren lu per enzacons meins la scola secundara de *Sep Mudest Nay* ella «università» de Camischolas. Pauc suenter passa il scolaret Ludovic Hendry per treis onns sur quella sava. Il temps s'avonza en gronds pass, en decennis. 1959 dat ei in grond cunfar ensemen cun Ludovic, che cumpeglia l'entira Val Tujetsch, ina lavur communabla de tempra cultural-tuatschina. Sco promotur en fatgs de Radio per igl intschess sursilvan vein nus, cun consentiment ed agid de *directur J. Job* e *dr. Adolf Ribi* dil Radio de Turitg, arranschau ina «*Serada tuatschina*», che ha pretendiu grondas preparaziuns, vegnida recepida en ina stanza della veglia casa de scola via Gonda, entras in'equipa dil Studio de Turitg sut la direcziun de *Adolf Ribi*. Da quei temps

vevan ins la curascha de s'engaschar en nungegias complicaziuns cun fuolas de glied ed acturs, cun chors e musicas. Il success ei la finala staus gronds. Ei fuss interessant ed instructiv en bia risguards de cavar neuado quella emissiun d'avon pli che dus decennis. Il material, emissiun e manuscrets ein archivai.

1964 vegnin nus dus perina, ensemen cun *dr. Ribi*, d'elaborar in text ed in'emissiun per il Radioscola che existeva dapi 9 onns. Nus sedecidin per: «*Sin las ruinas de Putnengia*,» in tema che stueva plascher a Hendry che redegia immediat in manuscret. Igl era si l'aura. Il studi historic entscheiva. In fetgategn fuvan las scarsas ruinas dil casti vieifer *Dieni*, sut *Sumsassi*, in auter: nossas indicaziuns e sesidas de tempra disposiziunala. Quei studi ha promoviu l'ovra de Hendry che vegn publicada buca ditg suenter: «*Pieder de Pultengia*. – Ina pintga episodica ord quei temps raquenta L. Hendry beinbugen. Fotografond el sut las ruinas, veva il fotograf (en mia persuna) fatg la remarca: «Sapperlot, fai ina biatla tschera, ins sa mai sche Ti daventas zacu in renomau scribent!» – Ed oz ei Ludovic Hendry

La mumma, Barla Catrina Hendry, nata Peder, giu da Selva. El raquent «Mumma» metta igl autur in pèr bials plaids sil crap de sia fossa.

Quella femna mudesta e semplha ha insumma giu gronda influenza sil beniamin, il Vic. Sia vusch clara sco ina bransina e siu repertori de canzuns ha mess accents veseivels. Sco vischina de Selva veva ella, la Barla Catrina, in lungatg tut aparti ch'ei staus d'ina impurtonza nundetga.

veramein enconuschents en nies pievel. Gia lu fuv'el in svelt um. Sia promptadad ei aunc oz ina gronda qualitat de nies autur. Utschals de plum dat ei aunc avunda! –

Ludovic Hendry ei silsuenter era staus pliras gadas a Cuera sin cuortas visetas. Discussiuns animadas sur sia ovra beinprogredida. Era siu reh vocabulari applicaus en pliras de sias ovras fageva part de nossa discussiun. Pertgei cargar las paginas cun tonta expressiun apartia? Per part arrivava quella era da siu lungatg vernachel tuatschin, ina reala ed interessanta acziun

linguistica. Ei mava buca per la qualitat, mobein per la mesira. En siu scriver ded oz ha el mesirau cun autras mesiras. Sias descripciuns precisas, savens meisterilas, san buca exister senza la reha terminologia, e sch'el descriva occupaziuns mistergneras e professionalas ch'ei strusch pli vivas, ha il giuven lectur d'encurir ensemen ils elements de capientscha. Mo sia facultad de manischar il lungatg sto buca pli ir tras vocabularis e taccar ils plaids che stuessen esser signai culla crusch. El sedeliberescha da tuttas peisas. El sa bein ch'ei vegn buca ad esser lev al lectur ded imaginar immediat las funcziunas dellas lavurs ch'el descriva. Mo siu stil interessescha, provoquescha d'encurir. E quei ei igl intent de siu scriver. Sco gia remarcau, la mesira applicada ei gesta denter stragias e cozzas de plaids de pliras vegliadetgnas, neu da pliras situaziuns e materias. La sintesa reussescha denter nova intuiziun, imaginaziun ed il scazi oriund della tradiziun acquistada entras experienzas linguisticas e dellas caussas. Vitier vegn igl impurtont factur della experienza della veta. Aschia reussescha la simbiosa denter niev e veder: vocabulari intern, reservas naturalas che stattan mintga mument a disposiziun, acquists entras experienzas della veta, entras contact cul pievel, entras sia instrucciun.

In studi era mo superficial de sias novissimas ovras: «Passidas» e «Batterdegls» lai percorcher ina nova èra dil scribent. Co vai vinavon ella spargnusadad? Ei quei in regl? Daventa Ludovic Hendry il davos in scribent abstract che presenta a siu pievel skelets? Quei vegn strusch a daventar. El ei en sia viulta daventaus in meister della «historia cuorta». Stat el dacheudenvi tier quella fuorma? Eis ei buca prighel d'ina seisada, d'ina sblihida, cul temps? Ludovic Hendry ei vitals avunda per anflar la via dil svilup e della perfecziun enteifer sias pusseivladads.

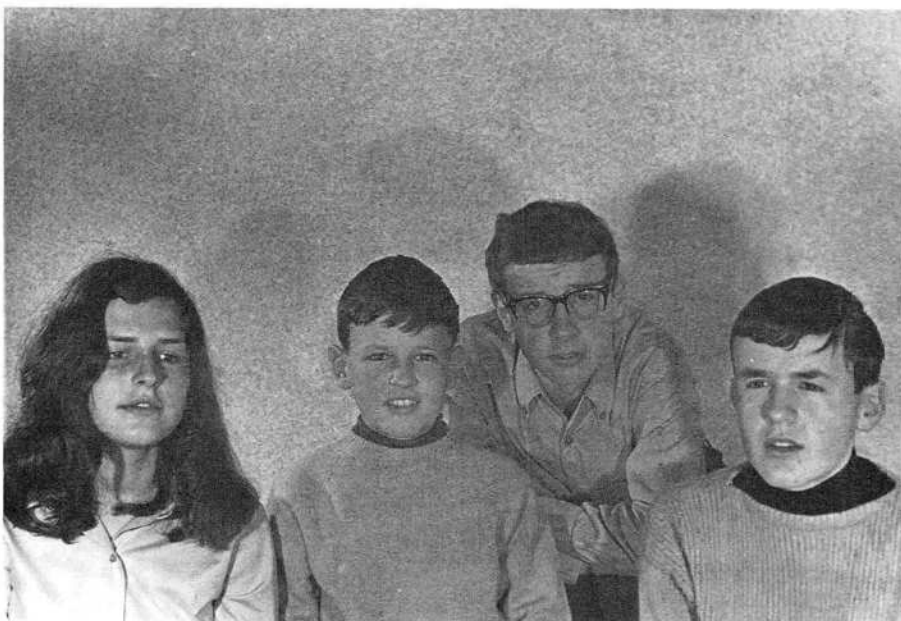
Ei vargan ils onns

Dapi la lavur communabla «*Sin las ruinas de Putnengia*» igl onn 1964, ed enzacontas sentupadas ein 12 bials onns svani. Quels dil Radioscola lain vegnir endamen ch'ins savessi ina ga preparar in ciclus historic e geografic ord la periferia svizra. Cheu vegn endamen igl um che pendellescha beinduras 220 km da sia patria romontscha viasi el nord dell'enclava Schaffusa. Contractivas senza contracts animeschan Ludovic Hendry d'elaborar ils manuscrets necessaris per duas emissiuns: «*Schaffusa, in crap de cantun viers mesanotg*». Visetas ed investas a Schaffusa han procurau era per in andant cudi-schet RS. Era cheu semuossa ina gronda prom-

Vic Hendry e sia consorta Zaria, nata Venzin, a Sedrun en curtgin.

Ils quater affons de Vic e Zaria Hendry-Venzin, Gion, Selma, Marcus, Martina.

tadad e la nundiscutabla formulaziun de ses patratgs.

Las claustras spel Rein

Igl ei puspei ils 220 km ch'empeilan in niev tema e project per plirs Radioscolas. La via ei quella ga pli liung. Ei va odentuorn, da Tujetsch/ Mustér perliung il Rein a Schaffusa. Ina ruta beinduras prida dal nunstuncienteivel autur: Ludovic Hendry. Era en quella lavur semuossa, ella tematica sco ella formulaziun dil tetel, la tendenza per igl extraordinari. Il tetel: «Muntgs e mungias spel Rein ei fermes e bullucca buc. Nus attein che ils dus plaids *muntgs* e *mungias* (lat. vulgar: monachus, monaca) seigien de perfetga unitad de plaid e fuorma. Il plaid *muntg* ei en Surselva strusch usitau, figurescha el vocabulari cun «Mönch». Segiramein vegn getg: *ils paders de Mustér* e buca ils *muntgs* della claustra. Per la Cadi: «Muniessas e paders» (dema *mungia*, expressiun della Foppa e Lumnezia che para leusi bunamein depreciativa). Glion ha per las dominicanas l'expressiun *mungia*. Ed il pader alv digl Institut ei secapescha in muntg (Mönch), mo numnaus: *pader dominican*. Ferton ch'il romontsch ha ils plaids *mungia* e *muniessa* (suffixal), ha il tudestg breigia de formar il plaid «Mönchin», drova *Nonne* d'interessanta historia, *Schwester* che ha gia baul fatg sia carriera en tuts lungatgs, era per pader: *frate* etc.

Nus alleghein quei fenomen: Ludovic Hendry, ch'ei tenor siu agen meini in um original e che sesprova de metter quella originalitad era per scret. Nies autur fui dagl ordinari en sia expressiun, lai il tantué de mintga gi, formond beinduras, gie savens in lungatg personal, terms ed expressiuns che cudezzan, bunamein schocheschan, gie retegnan il flad dal liber cul de cuntegn e de construcziun. Ludovic Hendry ei oz in scribent profilau, astga far diever de novitads patertgadas tras, fa diever dellas libertads sco quei ch'ei descha ad in ver scribent. Igl ei interessant co el tschenta siu entir baghetg expressiv in'alzada sur quei de mintga gi. Ins sto transponer ses plaids, sia expressiun neuagiu sigl origin, alla pli semplia e directa sligiazion. Poesias ha Hendry mai fatg, mo sto vegnir prius per poet ed artist stilistic, che lavura cun mieds poetics en sia prosa.

Las fotografias

Gia dall'entschatta eis ei stau previu per quei cudischet ina bufatga illustraziun. Oz pir che mai

ha quella impurtonza per la scola. Ella astga buca vegnir survaletada, sa denton gidar ad infirmir la memoria per ils fatgs referents, dar ina clara imaginaziun parziala. Ins metta culla illustraziun bugen accents, emprova cun quella de dar la vera tempra.

En quella part biografica e d'interpretaziun survegn il scribent romontsch *Ludovic Hendry* enzacons accents pli fermes culla fotografia. Sco avon dus decennis essan nus seradunai els impurtonts loghens della Val Tujetsch e fotografau e discussioau, visitau sut Sumsassi las ruinas de Putnengia malamein ruinadas, fotografau l'uciva de Cavorgia, sia casa paterna etc. Sulettamein entras quels maletgs e las minuziusas legendsas san scolasts e scolars sefar in'idea dil decuors de veta dil scribent.

Ils desegns a pleva de Hansueli Holzer,

La lavur en Radioscola sur las claustras spel Rein ei vegnida ornada cun desegns a pleva de *Hansueli Holzer* de Ramsen. Gia silla cuviarta paradescha ina tala che dat l'expressiun dil seminar de Sogn Glieci a Cuera e della baselgia. Che quels 14 maletgs ein vegni fatgs aposta per quei Radioscola, vein nus gia scret ell'introducziun. – Per che il lectur sappi enzatgei de pli de quei artist, ha L. Hendry surdau a mi in scret cun las suandontas indicaziuns:

Hansueli Holzer ei naschius ils 7 da zercladur 1947 a Wolhusen el cantun da Lucerna ed ei vegnius gronds en la Val digl Entlebuch ed a Winterthur. El ha fatg igl emprendissadi da graficher e silsunter la scola digl art applicau a Turitg e scochemai ha el fatg il professer alla scola cantunala da Glaruna. Dapi 1972 viva Holzer soliamain d'entagliader e pictur.

Sias exposiziuns numerusas eifer ed ordeifer la Svizra han fatg vegnir el daditg enconuschents. Ses desegns ein sefatgs, mond suenter il Rein ed il Bodan. Tut aposta per ina illustraziun convegnenta pil Radioscola.

Cun la lavur communabla: «*Muntgs e mungias spel Rein*» seconcluda per il mument nossa lavur cumina. E sin la damonda: «cu lein puspei semetter alla lavur» – suonda promptamein la risposta de Ludovic: «Sappi Dieus? – quei cheu ei la davosa!» – E sch'el ha patertgau vid siu cum-pogn de viadi e siu onn de naschientscha, vegn el ad haver raschun.

Enzacons patratgs senza malart

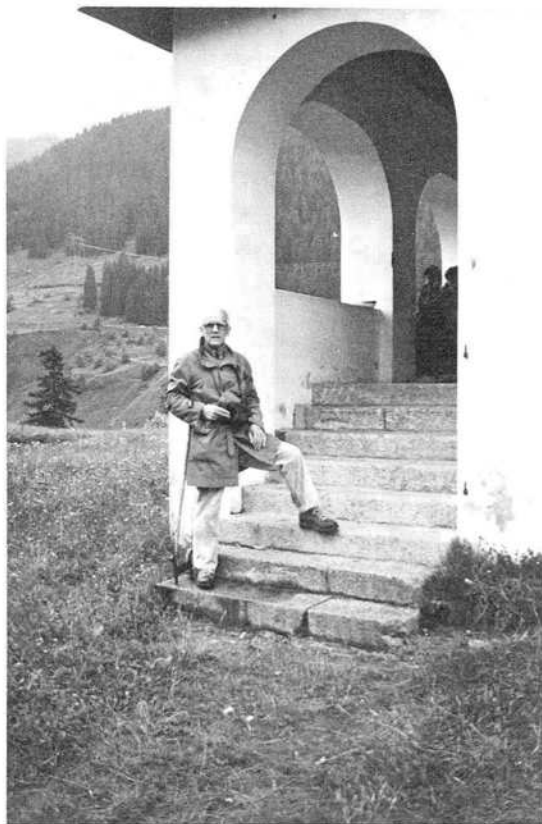
da Alfons Maissen

Tgei ei stau, tgei difinitivamein laschau, tgei da-novamein prestau ell'ovra litteraria da Ludovic Hendry?

Quei ch'ei stau, fatg e che resta vinavon el pievel, ei gia vegniu tractau savens dalla critica. Ina nova era ei empalada. Ei tut il vegl ruts naven e finius per igl autur? Ni para il finiu de survir per basa de novas entschattas? Bia resta momentamein problematic, la moda d'empunir, de dar veta a duas parts che lessen ensesez esser spartidas. Leu entscheiva igl art, che ha forzas zupadas, a luvrar, cuntschar e plegar! –

Per illustrar la problematica lessen nus trer neutier ina parallela ord la pictura e sculptura cugl agid dil Radioscola: *Mattias Spescha* (Ann. XXIII, 5, 1977). Ei dat cheu maletgs figurativs (p. 2,3–10), maletgs abstracts (p. 19–30), silsuent lavurs sculpturalas, reliefs de tempra abstracta. M. Spescha ei gia daditg ed en moda radicala spartius dal maletg figurativ, dau in adia definitiv, ruts giu radicalmein. El ha fatg in pass decisiv anavon ed è dau comiau alla pictura abstracta, denton priu neu certas fuormas ella sculptura, conturas. Cheu ei la ruttadira, silmeins tochen 1977, buca stada perfetga. Sias ovras laschadas vivan denton vinavon el contemplader. Il medem s'ei tier L. Hendry en quei grau. Sias empremas ovras vegnan legidas pli tgunsch ed intensiv che las novas. Silmeins dal sempel pievel.

Oz ei M. Spescha, mo pli sculptur, surtut interessaus de scaffir sculpturas, per part attrapas, che s'integreschan en spazis de pli grondas dimensiuns architecturalas. Compromiss ein leu sfurzai entras ils architects cun pintga capientscha per stretga collaboraziun dall'entschatta enneu. M. Spescha va sias vias libras e nundomaticas enten drizzar spazis de stanzas cun objects de sia fantasia e proporziun. Quels objects vegnan tschentai aschia che il visitader sto far cantuns, carauns, bunamein scapitschar. Pia vala cheu il seconfrutar, il vognir schoccaus, impediis, il stuer datgar, vognir allerts de spért. Quei pretenda absoluta distanza da concessiuns, astga buca depender da success immediats, d'avantatgs en emprema lingia materials. Igl entir act artistic ei de pign cuoz, l'exposiziun mo per cuort temps en vigur, epi allontanada per adina.

Vic Hendry sin scala della baselgia sogn Leci a Cavorgia. La caplutta secatta giul Plaun; quei ei la part sut dil vischinadi de Cavorgia.

Dat ei parallelas ella litteratura insumma, ed en special tier Ludovic Hendry? Nies autur ha bandunau instinctivamein e sapientivamein siu emprem scriver, oz prius magari per bombastics, prolunghius, beinduras digronts dad ina religiusadad exteriura, curdada per biars en discredit. Cugl abandonament de vegls mieds stilistics ei il substrat de cuntegn e de tempra tuttavia buca untgius, silmeins el subconsciousient. Sin veglias e fermas petgas ei zatgei tut niev carschiu. Novas proporziuns, spostaziuns, dosaziuns, nova emprova de stilisar, lavur cun autras mesiras. Tgau, cor e sempels uaffens ein restai ils medems. Il misteri ei quel d'autra lavur culs medems uaffens ed indrezs mentalis. Il pictur ha auters uaffens, auter material, il sculptur il medem, mo cun surpli de rescas proporzionalas, della mesira che astga buca disgir.

Vic Hendry sil grep sper il sontget a Cavorgia. La casa sil funs ei oriunda da siu vischin Giachen Antoni Schmet, oz casa de colonias da Clemens Monn, sorprendider, Sedrun.

Casa de scola a Cavorgia, nua ch'igl autur ha frequentau sis onns la scola primara: las duas empremas classas tier scolast Tumasch Venzin, las ulteriuras quater tier scolast Gion Antoni Schmed, oriunds da Cavorgia, sesents a Surrein-Sumvitg.

Ludovic Hendry ha buca mo bandunau adjectivs, ohs ed ahs, mobein empruau ded esser concis, de trer naven ballast. Sch'el veva tochen lu exempels de scribents pli passai, vess el gia lu saviu s'orientar vid tips della plema ch'ei da *natira* concis, in Donat Cadruvi, in Hendri Spescha, in Arnold Spescha, per l'Engiadina in Andri Peer, in Cla Biert. L. Hendry mira exact tgei ch'els auters fan. Era in Halter, in Gadola, in Gion Deplazes ein stai ses meisters. Mo en L. Hendry sto esser reussida ina transformaziun pli radicala che ha priu distanza da sempels exempels. Ins vegn a s'imaginar la forza impundida per talas viultas, la ravgia de stuer bandunar usanzas schi carsinadas en ina buna part dellas ovras. Trer dalla vart, quei san ins far. Mo nua ir per il niev? Rescan ins buca de piarder tut? Durant quella metamorfosa ei aunc in'otra entelgientscha penetrada en siu intern, quella de bandunar las fuormas vastas dil roman etc. Igl ei la consequenza assoluta della viulta stilistica.

En sias historias cuortas, practicadas pli da rudien gia en *Ricarda* 1967, sesenta L. Hendry da casa. En quella fuorma metta el novs accents de cuntegn, de fuorma, novas normas esteticas.

Sias historias cuortas, nus patertgein a ses recentissims raquents aunc buca publicai, en *Passidas e Batterdegls*. Els ein baghegiai aunc pli strictamein tenor sia nova devisa. Ludovic Hendry ei siu agen teoretic, mira cun tut adatg de buca curdar anavos en veglias leisas. Entras madiraziun interna sefermenta la teoria en pratica. Agids exteriurs ein stai ils 220 km, dapi 20 onns naven dalla patria oriunda. Quei dat distanza era alla ovra. Nova glieud s'entaupan, auters artists e litterats ein pli datier dil pursepen. Libertads de moviments pli libers, allas qualas la patria metta pli stretgs confins. Tut quei ha purtau nies autor en autras dimensiuns, neuagiu dallas sferas labilas en camons e fitguis d'otra mesira, della mesira commensurada.

La spargnusadad dils mieds applicai ei vulida. Spargnusadad, serradadad. Mo negins pensels vegnan tratgs naven. Las colurs daventan meins pittorescas. Cun ina scala pli stretga arriva igl artist a pli gronda differenziaziun. Enteifer quei specter ei Ludovic Hendry meisters de metter sin pantun, cun sias 60 historias cuortas, descripiuns che stattan botta allas pli rigurusas examinaziuns. Baghegiand sin vegl substrat e reservas materialas, prendend en mira descripiuns de lavurs e funcziuns ad el caras e sclaridas ord il temps de giuventetgna, dat ei neginas difficultads ad el de transponer sia veglia forza descriptiva vi sin temas de veta recenta e moderna.

Igl autor sin esch de sia casa paterna, la casa de Giachen Martin Hendry a Cavorgia. La casa paterna sco igl ambient entir entratg dil vischinadi stattan sidavon ell'ovra de Vic Hendry.

Ins vegn a relativar: quei ei gie mo pura descripiun! Ins savess perfin renfatschar a nies autor ina certa stinadadad descriptiva. Andri Peer tschontscha de: *l'amur dil detagl!* In'examinaziun pli exacta dat d'entellir che quels detagls ein adina parts d'in entir, era sche la historia cuorta ei limitada per entiradads. Mo ils detagls che Hendry metta a scret ein vers, exacts, in baghetg che porta. Il baghetg che porta e dat calira, tempru.

In baghetg che porta! Quei che dat sin tuttas varts senza gronda canera sper la descripiun giu, fa patertgar. Ils cantuns dil far patertgar che bantunan, cudezzan il lectur sco quei ch'igl aspectatur vegn allertaus dals objects en peis alla grada via cumadeivla che M. Spescha scafescha. Sco quei ch'il sculptur emprova d'inter-ruper la via libra en plirs loghens, fa L. Hendry cun sias cantunadas litterarias. Pliras gadas scarpetscha il lectur sur sias construcziuns, sto turnar e turnar a leger e meditar. Omisdu artists

Vic Hendry che tegn ault ses vischins de Cavorgia scomia in pèr plaids cun Sabina Hendry-Caduff. Ella e siu consort Gaudenz tegnan la dira a Cavorgia e steman la prada ed ils uauls da Maunsut.

han ca fatg lev als interessents. Aschia dat ei scarplidas. Quels de buna voluntad che pon tras las colurs de capientscha, pon endriescher il manegiau, las valurs dellas constataziuns, il cudez della mesa construcziun, cul repeter de plaids e menziuns che s'explicheschan pèr ella suandonta, ni era bia pli tard. En quella moda daventa siu concept attractivs, lignus, tensivs. Tuts ils misteris ein strusch de sligiar auter che cun sforzs basics sils quals igl autur baghegia.

Las difficultads de saver leger, ina ga sclarida la descripziun, viaden ellas lingias, drova intui-ziun e sentiment interpretoric. Sper la variaziun de patratgs e simbols, formeschan repars de nuncapientscha la gronda purschida d'expres-siuns specialas ord il camp descriptiv puril, mi-stergner, professional. Quella capientscha ei ne-cessaria per ina verdeivla sentupada. Dasperas vegnan formadas dagl autur novas expressiuns cun bien sentiment ed inschign linguistic. Tut quei fa buca vegnir pli leva la lectura dellas historias cuortas de Ludovic Hendry.

Emprovas cun scolars universitars, che han pulitas enconuschientschas romontschas, era s'occupai cun interpretaziuns litterarias, ston leger pliras gadas per vegnir a frida cun capien-tscha sufficienta. Ludovic Hendry sa tgei ch'el fa. El vul cudizzar, far leger e releger. Tschei fuss rauba de bienmarcau. La veta muossa de sestentar. En quei senn enconuscha el negina remi-schun. Pia negins compromiss. Quei vul buca gir che Hendry sco era Spescha hagien buca bugen il success, la suatientscha. Anzi, omisdus vulan influenzar cun tener la dira. Ella radicalisaziun de nuncompromiss va Spescha in pass pli lunsch. Quei schai el caracter, ella materia, forse era ella lontananza de melli kilometers dalla pa-tria. Hendry tuorna savens, pren part dil pater-tgar e pitir de siu pievel. Mo igl insister de quel ch'el tuorni allas empremas amurs litterarias san buca ir en vigor.

Tgei pass che Ludovic Hendry ha previu per il futur ei silmeins en in senn clars. Ei dat negin anavos! Da l'autra vart: dad ina totala abstrac-ziun vegn mai ad esser raschienen. Las zaungas davos il rép ein ruissas tras. Schi pauc sco M. Spescha sa zacu esser sin via de retuorn, resta era L. Hendry en novas ruderas. La via va anavon, ensiviars, ella scarsitad.

La persuna de test ha la finala schau corscher, schegie cudischida cun l'explicaziun de text mod-erns en auters lungatgs, ch'enqual construc-ziun explicativa davart igl autur fussi de bene-ventar. La finala seigi la lectura era divertiment, sper art, edificaziun, informaziun. Tals cussegls san buca mover in autur de perschuasiun. E quei ei fermezia. Nus vegnin a veser che il stil de nies autur vegn ad ir vinavon la via della scaristad. Il mund vegn pli e pli complex. Dar mesiras e cuntegns clars e concis sto il scribent che va ordavon culla bandiera. Ei sto vegnir sburdau, la roma grossa cun ina frida dil sigurin de lad tagliom e sonors, e quei tochen filau denter scorsa, best e tetta dil rom. Sburdar ei il plaid, sburdar roma dal best, sburdar scorsa dalla ro-ma. Quei e tschei fa sguezia e snavurs enina, fa sentir niuadad levigionta da tuttas leschas e re-glas.

Ina examinaziun era mo superficiala dil stil de L. Hendry fermenta la devisa: nuot memia pauc, pauc de memia! Quei en vesta alla teoria della scarsitad dils mieds linguistics messa en movi-ment dagl autur. Quei pauc de memia che siu stil lai restar el petgen, reconsiliescha la persuna dil test, ils lecturs della val, silmeins per la letga. Pigns muments che paradeschan tscheu e leu cun arcaissem en plaids ed expressiuns specia-las, che serepetan tscheu e leu, senza monotoni-

sar. Igl art che mitighescha! Plaids e fuormas deminutivas, accreschativas, preferenzas, veglias carsinadas de plaid era dal dialect della Val, che van sco in fil fleivel, tgietschen tras siu entir luvrar litterar.

Ei duvrass gronda stenta e lavur extendida per tschaffar l'idea nova ellas 60 historiettas cuortas

en *Passidas e Baterdegls*, in gries cudisch per vegnir dretg a sia entira lavur litteraria. Avon 20 onns han ins interpretau sia ovra entscheventa cun auters mieds ed egl. Oz ei la via stignada. Silla sava dils 80 vegn ei a dar in rendaquen general, demai la basa d'analisa scientifica oz aunc buca prestada dalla scienza litteraria.

Fotografias allas paginas 61, 62 sura, 65 sura, 67, 68, 69, e 70 da *Alfons Maissen*, ils 15 e 17 de fenadur 1980.

Pagina 63: *Jules Geiger*, Flem.

Biografia

- naschius ils 18 d'uost 1920 a Cavorgia/Tujetsch
- sis onns scola elementara a Cavorgia
- treis onns scola secundara a Camischolas (scolast Sep Mudest Nay)
- seminari da scolasts a Cuera (1936-1941)
- recrut e survetsch activ
- allas universitads da Turitg, Milaun e Friburg
- 1945 scolast secundar, lungatg e historia
- 1945-1950 viaggiatur da segiradas e luvrau sil schec a Turitg
- 1950 maridau cun Zaria Venzin
- quater affons
- menau colonias d'affons a sogn Gagl
- dapi 1960 alla scola reala dil marcau da Schaffusa

Sch'ins vul

La mort prematura da miu bab (quindisch onns) e la mort da mia sora veglia che veva 27, omisdus mortoris enteifer 10 meins, han bess umbrivas sill'olma d'in mattatsch. Ed aunc en in ambient da Maunsut, quei vul dir sil tratsch darschalaun dils umbrivauns, quei tut ei stau dabia e... buca senza consequenzas. Ed ins di forsa cun in tec raschun che mias historias seigien plitost passas. Ils avdonts dalla perversa ed arclina dattan vessamein els egl. Ei capeta che jeu scrivess magari bugen in tec pli legher. Ins sa buca scriver da quei ch'ins ei buc. Era jeu stoi esser sco jeu sun. - Percass che zatgi dumandass, nua che jeu stetti cun mes raquens, schess jeu che jeu stetti ni dretg ni seniester ni zanua permiezora, jeu mon, jeu mon per mias vias, dabot, per satiuier e rimnar quei ch'ils mes piardan dafertontier. Nuot auter.

Miu stil, el seigi cuorts e nominals e sai jeu aunc tgei. Jeu mez quetel ch'ils accords che jeu audel tunien aschia. E.. l'ureglia ei mia.

Bibliografia

- *Tia veglia d'aventi, raquens*, Nies Tschespet 36, Glion, 1957
- *Pertgira nus dal mal, roman*, Nies Tschespet 40, Glion, 1961
- *Pieder de Pultengia, roman*, Fontaniva, Cuera, 1964
- *Il feagl digl anticrist, roman*, Desertina, 1967
- *Riccarda, historias cuortas*, Desertina, 1967
- *Discuors cugl assassin, diari*, Desertina, 1970
- *Il portretist da Tschamut, OSL, 1208. Ligia Romontscha*, 1972
- *Paun da Spagna, diari, separat dalla Gasetta Romontscha*, 1973
- *Ils Saracens vegnan, roman*, Desertina, 1974
- *Verduras dalla notg, historias cuortas*, Desertina, 1976
- *Rest, il feagl dil pagaminga, Prosa sursilvana*, Fontaniva, 1963
- *Igl assistent, Calender Romontsch*, 1971
- *Parfum, Calender Romontsch*, 1971
- *La fallida, Calender Romontsch*, 1972
- *La resca d'ina amur fallida, Calender Romontsch, separat*, 1973
- *Flurin e la trapla, Calender Romontsch*, 1973
- *Spari, Calender Romontsch*, 1974
- *Ho Tschì Minh, Calender Romontsch*, 1975
- *Homo faber, diari, Calender Romontsch*, 1976
- *A pèr cul lader da selvaschinas, Calender Romontsch*, 1977
- *Lenna verda, Calender Romontsch*, 1977
- *La stria da Salins, Calender Romontsch*, 1978
- *Margot, la reformada, Calender Romontsch*, 1979
- *Sontgilcrest 1979, Calender Romontsch*, 1980
- *Sur logs sogns, texts biblics, Calender Romontsch 1981, separats*
- *L'ala fier, NSB, Prosa romontscha*, 1967
- *Igl asen selvadi, Piogn*, 1960
- *Da Maunsut, Annalas*, 1963
- *Tiara senza steilas, Annalas*, 1965
- *Rufidaus, Annalas*, 1966
- *Quart cudisch da scola*, 1970
- *La veta da mintgadi*, 1973
- *Tierz cudisch da scola*, 1974
- *La veta da mintgadi*, 1975
- *Sin las ruinas da Pultengia, Radioscola*, 1964, ineditu
- *La serada tuatschina, radio*, 1959, ineditu
- *Tiara e marcau, Schaffusa*, 1978, ineditu
- *Muntgs e mungias spel Rein, Radioscola*, ineditu

inediu:

- *Batterdegls, historias cuortas*
- *Passidas, historias cuortas*
- *Brevs passas*
- *Dumeni, novella*
- *La davosa unfrenda, novella*